॥ अथ श्रीमद्भगवद्गीताप्रारंभः ॥

श्रीगणेशाय नमः॥ ॥ श्रीगोपालकृष्णायनमः
॥ ॥ॐअस्य श्रीभगवद्गीतामालामंत्रस्य ॥ भ
गवान्वेदव्यासऋषिः ॥ अनुष्टुप्छंदः ॥ श्रीकृष्णः
परमात्मा देवता ॥ अशोच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञा
वादांश्च भाषस इति बीजम् ॥ सर्वधर्मान्परित्य
ज्य मामेकं शरणं व्रजेति शक्तिः ॥ अहं त्वा सर्व
पापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुच इति कीलकं॥
नैनं छिंदंति शस्त्राणि नैनं दहति पावक इत्यंगु

ष्ठाभ्यां नमः ॥न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुत इति तर्जनीभ्यां नमः॥अच्छेद्योयमदाह्यो ऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव चेति मध्यमाभ्यांनमः॥२ नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातन इत्य नामिकाभ्यां नमः ॥ पश्य मे पार्थ रूपाणि शत शोऽथ सहस्रश इति कनिष्ठिकाभ्यां नमः॥नाना विधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतीनि चेति कर तलकरपृष्ठाभ्यां नमः ॥ इति करन्यासः ॥ अथ हृदयादिन्यासः ॥ न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोष

यति मारुत इति शिरसे स्वाहा ॥ अच्छेद्योऽय
मदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव चेति शिखायै व
षट् ॥ नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनात
न इति कवचाय हुं ॥ पश्य मे पार्थ रूपाणि शत
शोऽथ सहस्रश इति नेत्रत्रयाय वौषट् ॥ नाना
विधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतीनि चेत्यस्त्रा
य फट् ॥ श्रीकृष्णप्रीत्यर्थे पाठे विनियोगः ॥ ॐ
पार्थाय प्रतिबोधितां भगवता नारायणेन स्वयं
व्यासेन ग्रथितां पुराणमुनिना मध्ये महाभार

ते ॥ अद्वैतामृतवर्षिणीं भगवतीमष्टादशाध्या
यिनीमंब त्वामनुसंदधामि भगवद्गीते भवद्वेषि
णीम् ॥ १ ॥ नमोऽस्तु ते व्यास विशालबुद्धे फु
ल्लारविंदायतपत्रनेत्र ॥ येन त्वया भारततैलपू
र्णः प्रज्वालितो ज्ञानमयः प्रदीपः ॥ २ ॥ प्रपन्न
पारिजाताय तोत्रवेत्रैकपाणये ॥ ज्ञानमुद्राय
कृष्णाय गीतामृतदुहे नमः ॥ ३ ॥ सर्वोपनि
षदो गावो दोग्धा गोपालनंदनः ॥ पार्थो वत्सः
सुधीर्भोक्ता दुग्धं गीतामृतं महत् ॥ ४ ॥ वसुदे

वसुतं देवं कंसचाणूरमर्दनं ॥ देवकीपरमानंदं
कृष्णं वंदे जगद्गुरुम् ॥ ५ ॥ भीष्मद्रोणतटा
जयद्रथजला गांधारनीलोत्पला शल्यग्राहवती
कृपेण वहनी कर्णेन वेलाकुला ॥ अश्वत्थाम
विकर्णघोरमकरा दुर्योधनावर्तिनी सोत्तीर्णा ख
लु पांडवै रणनदी कैवर्तकः केशवः ॥ ६ ॥ पा
राशर्यवचःसरोजममलं गीतार्थगंधोत्कटं नाना
ख्यानककेसरं हरिकथासंबोधनाबोधितम् ॥ लो
के सज्जनषट्पदैरहरहः पेपीयमानं मुदा भूयाद्भा

रनपंकजं कलिमलप्रध्वंसिनः श्रेयसे ॥ ७॥ मूकं करोति वाचालं पंगुं लंघयते गिरिम् ॥ यत्कृपा तमहं वंदे परमानंदमाधवम् ॥८॥ यं ब्रह्मा वरुणेंद्ररुद्रमरुतः स्तुन्वंति दिव्यैः स्तवैर्वेदैः सांगपदक्रमोपनिषदैर्गायंति यं सामगाः॥ ध्यानावस्थिततद्गतेन मनसा पश्यंति यं योगिनो यस्यांतं न विदुः सुरासुरगणा देवाय तस्मै नमः ॥९॥ इति ध्यानं ॥ ॥धृतराष्ट्र उवाच॥ ॥धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः ॥ मामकाः पांडवाश्चैव किमकुर्व

त संजय॥ १ ॥संजय उवाच ॥ दृष्ट्वा तु पांडवा
नीकं व्यूढं दुर्योधनस्तदा ॥ आचार्यमुपसंगम्य
राजा वचनमब्रवीत् ॥ २ ॥ पश्यैतां पांडुपुत्राणा
माचार्य महतीं चमूम् ॥ व्यूढां द्रुपदपुत्रेण तव
शिष्येण धीमता ॥ ३ ॥ अत्र शूरा महेष्वासा भी
मार्जुनसमा युधि ॥ युयुधानो विराटश्च द्रुपदश्च
महारथः ॥ ४ ॥ धृष्टकेतुश्चेकितानः काशीराज
श्च वीर्यवान् ॥ पुरुजित्कुंतिभोजश्च शैब्यश्च नर
पुंगवः ॥ ५ ॥ युधामन्युश्च विक्रांत उत्तमौजाश्च

वीर्यवान् ॥ सौभद्रो द्रौपदेयाश्च सर्वं एव महा
रथाः ॥ ६ ॥ अस्माकं तु विशिष्टा ये तान्निबोध
द्विजोत्तम ॥ नायका मम सैन्यस्य संज्ञार्थं तान्
ब्रवीमि ते ॥ ७ ॥ भवान् भीष्मश्च कर्णश्च कृपश्च
समितिंजयः ॥ अश्वत्थामा विकर्णश्च सौमदत्ति
स्तथैव च ॥ ८ ॥ अन्ये च बहवः शूरा मदर्थे त्य
क्तजीविताः ॥ नानाशस्त्रप्रहरणाः सर्वे युद्धविशा
रदाः ॥ ९ ॥ अपर्याप्तं तदस्माकं बलं भीष्माभिर
क्षितम् ॥ पर्याप्तं त्विदमेतेषां बलं भीमाभिरक्षि

तम् ॥ १० ॥ अयनेषु च सर्वेषु यथाभागमवस्थि
ताः ॥ भीष्ममेवाभिरक्षंतु भवंतः सर्व एव हि ॥
११ ॥ तस्य संजनयन्हर्षं कुरुवृद्धः पितामहः ॥
सिंहनादं विनद्योच्चैः शंखं दध्मौ प्रतापवान्॥ १२
ततः शंखाश्च भेर्यश्च पणवानकगोमुखाः ॥ सह
सैवाभ्यहन्यंत स शब्दस्तुमुलोऽभवत् ॥ १३ ॥
ततः श्वेतैर्हयैर्युक्ते महति स्यंदने स्थितौ ॥ माधवः
पांडवश्चैव दिव्यौ शंखौ प्रदध्मतुः ॥१४॥ पांचज
न्यं हृषीकेशो देवदत्तं धनंजयः ॥ पौंड्रं दध्मौ म

हाशंखं भीमकर्मा वृकोदरः ॥१५॥अनंतविजया
राजा कुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ नकुलः सहदेवश्च सु
घोषमणिपुष्पकौ ॥ १६ ॥ काश्यश्च परमेष्वासः
शिखंडी च महारथः ॥ धृष्टद्युम्नो विराटश्च सा
त्यकिश्चापराजितः ॥ १७ ॥ द्रुपदो द्रौपदेयाश्च स
र्वशः पृथिवीपते ॥ सौभद्रश्च महाबाहुः शंखान्
दध्मुः पृथक्पृथक् ॥१८॥ स घोषो धार्तराष्ट्राणां
हृदयानि व्यदारयत् ॥ नभश्च पृथिवीं चैव तुमु
लो व्यनुनादयन् ॥ १९ ॥ अथ व्यवस्थितान् दृ

ष्ट्वा धार्तराष्ट्रान् कपिध्वजः ॥ प्रवृत्ते शस्त्रसंपा
ते धनुरुद्यम्य पांडवः ॥ २० ॥ हृषीकेशं तदा वा
क्यमिदमाह महीपते ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥
सेनयोरुभयोर्मध्ये रथं स्थापय मेऽच्युत ॥ २१ ॥
यावदेतान्निरीक्षेऽहं योद्धुकामानवस्थितान् ॥ कै
र्मया सह योद्धव्यमस्मिन् रणसमुद्यमे ॥ २२ ॥
योत्स्यमानानवेक्षेऽहं य एतेऽत्र समागताः ॥ धा
र्तराष्ट्रस्य दुर्बुद्धेर्युद्धे प्रियचिकीर्षवः ॥ २३ ॥ ॥
संजय उवाच ॥ ॥ एवमुक्तो हृषीकेशो गुडाकेशो

न भारत ॥ सेनयोरुभयोर्मध्ये स्थापयित्वा रथो त्तमम् ॥ २४ ॥ भीष्मद्रोणप्रमुखतः सर्वेषां च महीक्षिताम् ॥ उवाच पार्थ पश्यैतान् समवेतान् कुरूनिति ॥ २५ ॥ तत्रापश्यत् स्थितान् पार्थः पितृनथ पितामहान् ॥ आचार्यान् मातुलान् भ्रातॄन् पुत्रान् पौत्रान् सखींस्तथा ॥ २६ ॥ श्वशुरान् सुहृदश्चैव सेनयोरुभयोरपि ॥ तान् समीक्ष्य स कौंतेयः सर्वान् बंधूनवस्थितान् ॥ २७ ॥ कृपया परयाविष्टो विषीदन्निदमब्रवीत् ॥ ॥

अर्जुन उवाच ॥ ॥ दृष्ट्वेमं स्वजनं कृष्णं युयुत्सुं
समुपस्थितम् ॥ २८ ॥ सीदंति मम गात्राणि
मुखं च परिशुष्यति ॥ वेपथुश्च शरीरे मे रोमह
र्षश्च जायते ॥ २९ ॥ गांडीवं स्रंसते हस्तात् त्व
क् चैव परिदह्यते ॥ न च शक्नोम्यवस्थातुं भ्रम
तीव च मे मनः ॥ ३० ॥ निमित्तानि च पश्यामि
विपरीतानि केशव ॥ न च श्रेयोऽनुपश्यामि हत्वा
स्वजनमाहवे ॥ ३१ ॥ न कांक्षे विजयं कृष्ण न च
राज्यं सुखानि च ॥ किं नो राज्येन गोविंद किं भोगै

जीवितेनवा॥३२॥येषामर्थे कांक्षितं नोराज्यं भो
गाः सुखानि च ॥ तइमेऽवस्थिता युद्धे प्राणांस्त्य
क्त्वा धनानि च ॥ ३३॥ आचार्याः पितरः पुत्रा
स्तथैव च पितामहाः ॥ मातुलाः श्वशुराः पौत्राः
श्यालाः संबंधिनस्तथा॥३४॥एतान्न हंतुमिच्छा
मि घ्नतोपि मधुसूदन ॥ अपि त्रैलोक्यराज्यस्य
हेतोः किंनु महीकृते ॥३५॥निहत्य धार्तराष्ट्रान्नः
का प्रीतिः स्याज्जनार्दन॥पापमेवाश्रयेदस्मान् ह
त्वैतानाततायिनः ॥३६ ॥ तस्मान्नार्हा वयं हन्तुं

॥ १ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ कुतस्त्वा कश्मलमिदं विषमे समुपस्थितम् ॥ अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यमकीर्तिकरमर्जुन ॥२॥ क्लैब्यं मा स्म गमः पार्थ नैतत्त्वय्युपपद्यते ॥ क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं त्यक्त्वोत्तिष्ठ परंतप ॥ ३ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ कथं भीष्ममहं संख्ये द्रोणं च मधुसूदन ॥ इषुभिः प्रतियोत्स्यामि पूजार्हावरिसूदन ॥ ४ ॥ गुरूनहत्वा हि महानुभावान् श्रेयो भोक्तुं भैक्ष्यमपीह लोके ॥ हत्वार्थकामांस्तु गुरूनिहैव भुंजीय भोगान्

जीवितेनवा॥३२॥येषामर्थे कांक्षितं नोराज्यं भोगाः सुखानि च ॥ तइमेऽवस्थिता युद्धे प्राणांस्त्यक्त्वा धनानि च ॥ ३३॥ आचार्याः पितरः पुत्रास्तथैव च पितामहाः ॥ मातुलाः श्वशुराः पौत्राः श्यालाः संबंधिनस्तथा॥३४॥एतान्न हंतुमिच्छामि घ्नतोपि मधुसूदन ॥ अपि त्रैलोक्यराज्यस्य हेतोः किंनु महीकृते ॥३५॥निहत्य धार्तराष्ट्रान्नः का प्रीतिः स्याज्जनार्दन॥पापमेवाश्रयेदस्मान् हत्वैतानाततायिनः ॥३६ ॥ तस्मान्नार्हा वयं हन्तुं

धार्तराष्ट्रान् स्वबांधवान् ॥ स्वजनं हि कथं हत्वा
सुखिनः स्याम माधव ॥ ३७ ॥ यद्यप्येते न प
श्यंति लोभोपहतचेतसः ॥ कुलक्षयकृतं दोषं मि
त्रद्रोहे च पातकम् ॥ ३८ ॥ कथं न ज्ञेयमस्मा
भिः पापादस्मान्निवर्तितुम् ॥ कुलक्षयकृतं दोष
मपश्यद्भिर्जनार्दन ॥ ३९ ॥ कुलक्षये प्रणश्यंति
कुलधर्माः सनातनाः ॥ धर्मे नष्टे कुलं कृत्स्नम
धर्मोऽभिभवत्युत ॥ ४० ॥ अधर्माभिभवात् कृ
ष्ण प्रदुष्यंति कुलस्त्रियः ॥ स्त्रीषु दुष्टासु वार्ष्णे

य जायते वर्णसंकरः ॥ ४१ ॥ संकरो नरकायैव कुलघ्नानां कुलस्य च ॥पतंति पितरो ह्येषां लुप्त पिंडोदकक्रियाः ॥ ४२ ॥ दोषैरेतैः कुलघ्नानां वर्णसंकरकारकैः ॥ उत्साद्यंते जातिधर्माः कुलधर्माश्च शाश्वताः ॥ ४३ ॥ उत्सन्नकुलधर्माणां मनुष्याणां जनार्दन ॥ नरके नियतं वासो भवतीत्यनुशुश्रुम ॥ ४४ ॥ अहो बत महत्पापं कर्तुं व्यवसिता वयम्॥यद्राज्यसुखलोभेन हंतुं स्वजनमुद्यताः॥ ४५ ॥ यदि मामप्रतीकारमशस्त्रं शस्त्रपा

णयः ॥ धार्तराष्ट्रा रणे हन्युस्तन्मे क्षेमतरं भवेत्
॥ ४६ ॥संजय उवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वार्जुनः सं
ख्ये रथोपस्थ उपाविशत् ॥ विसृज्य सशरं चापं
शोकसंविग्नमानसः ॥ ४७ ॥ ॥ ॥ छ ॥
ॐतत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्म
विद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे अर्जुन
विषादयोगो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥१॥ ॥ छ ॥
संजय उवाच ॥ तं तथा कृपयाविष्टमश्रुपूर्णाकुले
क्षणं ॥ विषीदंतमिदं वाक्यमुवाच मधुसूदनः ॥

॥ १ ॥श्रीभगवानुवाच ॥ कुतस्त्वा कश्मलमि
दं विषमे समुपस्थितम् ॥ अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यम
कीर्तिकरमर्जुन ॥२॥ क्लैब्यं मा स्म गमः पार्थ नै
तत्त्वय्युपपद्यते ॥ क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं त्यक्त्वोत्ति
ष्ठ परंतप ॥ ३ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ कथं भी
ष्ममहं संख्ये द्रोणं च मधुसूदन ॥ इषुभिः प्रति
योत्स्यामि पूजार्हावरिसूदन ॥ ४ ॥ गुरूनहत्वा
हि महानुभावान् श्रेयो भोक्तुं भैक्ष्यमपीह लोके
॥हत्वार्थकामांस्तु गुरूनिहैव भुंजीय भोगान्

रुधिरप्रदिग्धान्॥५॥न चैतद्विद्मः करतन्नो गरीये
यद्वा जयेम यदि वा नो जयेयुः॥ यानेव हत्वा न
जिजीविषामस्तेऽवस्थिताः प्रमुखे धार्तराष्ट्राः॥६
कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः पृच्छामि त्वां धर्मसं
मूढचेताः॥यच्छ्रेयः स्यान्निश्चितं ब्रूहि तन्मे शिष्य
स्तेहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम्॥७॥ नहि प्रपश्या
मि ममापनुद्याद्यच्छोकमुच्छोषणमिंद्रियाणाम्
अवाप्यभूमावसपत्नमृद्धं राज्यं सुराणामपि चा
धिपत्यम्॥८॥ संजय उवाच॥ ॥एवमुक्त्वा

हृषीकेशं गुडाकेशः परंतप ॥न योत्स्य इति गोविं
दमुक्त्वा तूष्णीं बभूव ह॥९॥ तमुवाच हृषीकेशः
प्रहसन्निवभारत॥सेनयोरुभयोर्मध्ये विषीदंतमि
दं वचः ॥१०॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ ॥अशो
च्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भाषसे ॥गतासून
गतासूंश्च नानुशोचंति पंडिताः ॥ ११ ॥न त्वेवाहं
जातुनासं न त्वं नेमे जनाधिपाः॥न चैव न भवि
ष्यामः सर्वे वयमतःपरम् ॥ १२ ॥ देहिनोऽस्मिन्
यथा देहे कौमारं यौवनं जरा ॥ तथा देहांतरप्रा

सिर्धीरस्तत्र न मुह्यति ॥ १३ ॥ मात्रास्पर्शास्तु
कौंतेय शीतोष्णसुखदुःखदाः ॥ आगमापायिनो
नित्यास्तांस्तितिक्षस्व भारत ॥१४॥ यं हि नव्य
थयंत्येते पुरुषं पुरुषर्षभ॥ समदुःखसुखं धीरं सो-
मृतत्वाय कल्पते ॥ १५ ॥ नासतो विद्यते भावो
नाभावो विद्यते सतः ॥ उभयोरपि दृष्टोन्तस्त्वन
योस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ १६ ॥ अविनाशि तु तद्विद्धि
येन सर्वमिदं ततम् ॥ विनाशमव्ययस्यास्य न
कश्चित् कर्तुमर्हति ॥ १७ ॥ अंतवंत इमे देहा

नित्यस्योक्ताः शरीरिणः ॥ अनाशिनोऽप्रमेयस्य
तस्माद्युध्यस्व भारत ॥१८॥ य एनं वेत्ति हंतारं
यश्चैनं मन्यते हतम्॥ उभौ तौ न विजानीतो ना
यं हंति न हन्यते॥१९॥न जायते म्रियते वा कदा
चिन्नायं भूत्वा भविता वा न भूयः॥अजो नित्यः
शाश्वतोऽयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने शरीरे
॥ २० ॥ वेदाविनाशिनं नित्यं य एनमजमव्यय
म् ॥ कथं स पुरुषः पार्थ कं घातयति हंति कम्
॥ २१ ॥ वासांसि जीर्णानि यथा विहाय नवानि

गृह्णाति नरोपराणि ॥ तथा शरीराणि विहाय जीर्णान्यन्यानि संयाति नवानि देही ॥ २२ ॥ नैनं छिंदंति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः॥ न चैनं क्लेदयंत्यापो न शोषयति मारुतः ॥२३ ॥ अच्छेद्योयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च॥नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः ॥२४॥ अव्यक्तोयमचिंत्योयमविकार्योऽयमुच्यते ॥ तस्मादेवं विदित्वैनं नानुशोचितुमर्हसि ॥ २५ ॥ अथ चैनं नित्यजातं नित्यं वा मन्यसे मृतम् ॥ तथापि त्वं

महावाहो नैनं शोचितुमर्हसि ॥ २६ ॥ जातस्य
हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च ॥ तस्माद
परिहार्येऽर्थे न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ २७ ॥ अव्य
क्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत॥ अव्यक्त
निधनान्येव तत्र का परिदेवना॥२८॥आश्चर्यवत्
पश्यति कश्चिदेनमाश्चर्यवद्वदति तथैव चान्यः ॥
आश्चर्यवच्चैनमन्यः शृणोति श्रुत्वाप्येनं वेद न चै
व कश्चित् ॥२९॥ देही नित्यमवध्योऽयं देहे सर्व
स्य भारत ॥ तस्मात्सर्वाणि भूतानि न त्वं शोचि

तुमर्हसि ॥३०॥ स्वधर्ममपि चावेक्ष्य न विकंपि
तुमर्हसि ॥ धर्म्याद्धि युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत् क्षत्रियस्य
न विद्यते ॥ ३१ ॥ यदृच्छया चोपपन्नं स्वर्गद्वारम
पावृतम्॥ सुखिनः क्षत्रियाः पार्थ लभंते युद्धमीदृ
शम्॥३२॥ अथ चेत्त्वमिमं धर्म्यं संग्रामं न करि
ष्यसि ॥ ततः स्वधर्मं कीर्तिं च हित्वा पापमवा
प्स्यसि ॥ ३३ ॥ अकीर्तिं चापि भूतानि कथयि
ष्यंति तेऽव्ययाम्॥ संभावितस्य चाकीर्तिर्मरणा
दतिरिच्यते ॥ ३४ ॥ भयाद्रणादुपरतं मंस्यंते

त्वां महारथाः॥येषां च त्वं बहुमतो भूत्वा यास्य
सि लाघवम् ॥३५॥ अवाच्यवादांश्च बहून् वदि
ष्यंति तवाहिताः ॥निंदंतस्तव सामर्थ्यं ततो दुः
खतरं नु किम्॥३६॥ हतो वा प्राप्स्यासि स्वर्गं जि
त्वा वा भोक्ष्यसे महीम् ॥तस्मादुत्तिष्ठ कौंतेय यु
द्धाय कृतनिश्चयः ॥ ३७ ॥ सुखदुःखे समे कृत्वा
लाभालाभौ जयाजयौ ॥ ततो युद्धाय युज्यस्व
नैवं पापमवाप्स्यासि ॥३८॥एषा तेऽभिहिता सां
ख्ये बुद्धियोगे त्विमां शृणु ॥ बुद्ध्या युक्तो यया

पार्थ कर्मबंधं प्रहास्यसि ॥३९॥ नेहाभिक्रमना
शोऽस्ति प्रत्यवायो न विद्यते ॥ स्वल्पमप्यस्य ध
र्मस्य त्रायते महतो भयात् ॥ ४० ॥ व्यवसाया
त्मिका बुद्धिरेकेह कुरुनंदन ॥ बहुशाखा ह्यनंता
श्च बुद्धयोऽव्यवसायिनाम् ॥ ४१ ॥ यामिमां पु
ष्पितां वाचं प्रवदंत्यविपश्चितः ॥ वेदवादरताः
पार्थ नान्यदस्तीति वादिनः ॥४२॥ कामात्मानः
स्वर्गपरा जन्मकर्मफलप्रदाम् ॥ क्रियाविशेषबहु
लां भोगैश्वर्यगतिं प्रति ॥४३॥ भोगैश्वर्यप्रसक्ता

नां तयापहृतचेतसां ॥ व्यवसायात्मिका बुद्धिः
समाधौ न विधीयते॥४४॥त्रैगुण्यविषया वेदा नि
स्त्रैगुण्यो भवार्जुन ॥ निर्द्वंद्वो नित्यसत्त्वस्थो नि
र्योगक्षेम आत्मवान् ॥४५॥ यावानर्थ उदपाने स
र्वतः संप्लुतोदके ॥ तावान् सर्वेषु वेदेषु ब्राह्मणस्य
विजानतः॥४६॥कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु
कदाचन॥ मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते संगोऽस्त्वकर्म
णि॥४७॥योगस्थः कुरु कर्माणि संगं त्यक्त्वा ध
नंजय ॥सिद्ध्यसिद्ध्योः समो भूत्वा समत्वं योग

उच्यते ॥ ४८ ॥ दूरेण ह्यवरं कर्म बुद्धियोगाद्धनं
जय ॥ बुद्धौ शरणमन्विच्छ कृपणाः फलहेतवः
॥ ४९ ॥बुद्धियुक्तो जहातीह उभे सुकृतदुष्कृते॥
तस्माद्योगाय युज्यस्व योगः कर्मसु कौशलम् ॥
॥५० ॥ कर्मजं बुद्धियुक्ता हि फलं त्यक्त्वा मनी
षिणः ॥ जन्मबंधविनिर्मुक्ताः पदं गच्छंत्यनाम
यम् ॥ ५१ ॥ यदा ते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतित
रिष्यति ॥ तदा गंतासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुत
स्य च ॥ ५२ ॥ श्रुतिविप्रतिपन्ना ते यदा स्थास्य

ति निश्चला ॥समाधावचला बुद्धिस्तदा योगमवा
प्स्यासि ॥५३॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ स्थितप्रज्ञस्य
का भाषा समाधिस्थस्य केशव ॥ स्थितधीः किं
प्रभाषेत किमासीत व्रजेत किं॥५४ ॥ श्रीभगवा
नुवाच ॥ ॥ प्रजहाति यदा कामान् सर्वान् पार्थ
मनोगतान् ॥ आत्मन्येवात्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञ
स्तदोच्यते ॥ ५५ ॥ दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु
विगतस्पृहः ॥ वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरु
च्यते ॥ ५६॥ यः सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्य शु

भाशुभम् ॥ नाभिनंदति न द्वेष्टि तस्य प्रज्ञा प्रति
ष्ठिता ॥ ५७ ॥ यदा संहरते चायं कूर्मोंगानीव
सर्वशः ॥ इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रति
ष्ठिता ॥ ५८ ॥ विषया विनिवर्तंते निराहारस्य
देहिनः ॥ रसवर्जं रसोप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते
॥५९॥यततो ह्यपि कौंतेय पुरुषस्य विपश्चितः ॥
इंद्रियाणि प्रमाथीनि हरंति प्रसभं मनः॥६०॥ता
नि सर्वाणि संयम्य युक्त आसीत मत्परः ॥ वशे
हि यस्येंद्रियाणि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ६१ ॥

ध्यायतो विषयान् पुंसः संगस्तेषूपजायते ॥संगा
संजायते कामः कामात्क्रोधोऽभिजायते ॥६२॥
क्रोधाद्भवति संमोहः संमोहात्स्मृतिविभ्रमः ॥
स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात् प्रणश्यति
॥ ६३ ॥ रागद्वेषवियुक्तैस्तु विषयानिंद्रियैश्चरन्॥
आत्मवश्यैर्विधेयात्मा प्रसादमधिगच्छति ॥६४॥
प्रसादे सर्वदुःखानां हानिरस्योपजायते ॥ प्रसन्न
चेतसो ह्याशु बुद्धिः पर्यवतिष्ठते ॥ ६५ ॥नास्ति
बुद्धिरयुक्तस्य न चायुक्तस्य भावना ॥ न चाभा

वयतः शांतिरशांतस्य कुतः सुखम् ॥ ६६ ॥ इं
द्रियाणां हि चरतां यन्मनोऽनुविधीयते ॥ तद
स्य हरति प्रज्ञां वायुर्नावमिवांभसि॥६७॥तस्मा
द्यस्य महाबाहो निगृहीतानि सर्वशः ॥ इंद्रिया
णींद्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता॥ ६८ ॥या
निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी॥यस्यां
जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः ॥६९॥
आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं समुद्रमापः प्रविशंति
यद्वत् ॥ तद्वत्कामा यं प्रविशंति सर्वे स शांतिमा

प्नोति न कामकामी ॥ ७० ॥ विहाय कामा
न्यः सर्वान्पुमांश्चरति निःस्पृहः ॥ निर्ममो निरहं
कारः स शांतिमधिगच्छति ॥ ७१ ॥ एषा ब्रा
ह्मी स्थितिः पार्थ नैनं प्राप्य विमुह्यति ॥ स्थि
त्वास्यामंतकालेऽपि ब्रह्म निर्वाणमृच्छति॥७२॥
ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्र
ह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे सां
ख्ययोगोनाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥
॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ ज्यायसी चेत्कर्मणस्ते म

ता बुद्धिर्जनार्दन ॥ तत्किं कर्मणि घोरे मां नि
योजयसि केशव ॥ १ ॥ व्यामिश्रेणेव वाक्येन
बुद्धिं मोहयसीव मे ॥ तदेकं वद निश्चित्य येन
श्रेयोऽहमाप्नुयाम् ॥ २ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥
लोकेऽस्मिन्द्विविधा निष्ठा पुरा प्रोक्ता मयानघ॥
ज्ञानयोगेन सांख्यानां कर्मयोगेन योगिनाम् ॥
॥३॥ न कर्मणामनारंभान्नैष्कर्म्यं पुरुषोऽश्नुते॥
न च संन्यसनादेव सिद्धिं समधिगच्छति ॥
॥ ४ ॥ न हि कश्चित्क्षणमपि जातु तिष्ठत्यक

मकृत् ॥ कार्यते ह्यवशः कर्म सर्वः प्रकृति जैर्गुणैः ॥ ५ ॥ कर्मेंद्रियाणि संयम्य य आस्ते मनसा स्मरन् ॥ इंद्रियार्थान्विमूढात्मा मिथ्याचारः स उच्यते॥ ६॥ यस्त्विंद्रियाणि मनसा नियम्यारभतेऽर्जुन॥ कर्मेंद्रियैः कर्मयोगमसक्तः स विशिष्यते ॥ ७ ॥ नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म ज्यायो ह्यकर्मणः ॥ शरीरयात्रापि च ते न प्रसिध्येदकर्मणः ॥ ८॥ यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्यत्र लोकोऽयं कर्मबंधनः ॥ तदर्थं कर्म कौंतेय मुक्तसंगः स

माचर ॥ ९ ॥ सहयज्ञाः प्रजाः सृष्ट्वा पुरोवाच
प्रजापतिः ॥ अनेन प्रसविष्यध्वमेष वोऽस्त्विष्ट
कामधुक् ॥ १० ॥ देवान् भावयतानेन ते दे
वा भावयंतु वः ॥ परस्परं भावयंतः श्रेयः परम
वाप्स्यथ ॥ ११ ॥ इष्टान्भोगान् हि वो देवा दा
स्यंते यज्ञभाविताः ॥ तैर्दत्तानप्रदायैभ्यो यो
भुंक्ते स्तेन एव सः ॥ १२ ॥ यज्ञशिष्टाशिनः सं
तो मुच्यंते सर्वकिल्बिषैः ॥ भुंजते ते त्वघं पापा
ये पचंत्यात्मकारणात् ॥ १३ ॥ अन्नाद्भवंति भू

तानि पर्जन्यादन्नसंभवः॥यज्ञाद्भवति पर्जन्यो य
ज्ञः कर्मसमुद्भवः ॥ १४ ॥ कर्म ब्रह्मोद्भवं विद्धि
ब्रह्माक्षरसमुद्भवम् ॥ तस्मात्सर्वगतं ब्रह्म नित्यं
यज्ञे प्रतिष्ठितम्॥ १५ ॥ एवं प्रवर्तितं चक्रं नानु
वर्तयतीह यः ॥ अघायुरिंद्रियारामो मोघं पार्थ
स जीवति ॥१६॥ यस्त्वात्मरतिरेव स्यादात्मतृप्त
श्च मानवः॥ आत्मन्येव च संतुष्टस्तस्य कार्यं
न विद्यते ॥ १७ ॥ नैव तस्य कृतेनार्थो नाकृते
नेह कश्चन ॥ न चास्य सर्वभूतेषु कश्चिदर्थव्यपा

श्रयः ॥ १८ ॥ तस्मादसक्तः सततं कार्यं कर्म स
माचर ॥ असक्तो ह्याचरन्कर्म परमाप्नोति पूरु
षः ॥ १९ ॥ कर्मणैव हि संसिद्धिमास्थिता जन
कादयः ॥ लोकसंग्रहमेवापि संपश्यन् कर्तुमर्ह
सि ॥ २० ॥ यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो ज
नः ॥ स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते
॥२१॥न मे पार्थास्ति कर्तव्यं त्रिषु लोकेषु किंच
न ॥ नानवाप्तमवाप्तव्यं वर्त एव च कर्मणि ॥
॥ २२ ॥यदि ह्यहं न वर्तेयं जातु कर्मण्यतंद्रितः॥

मम वर्त्मानुवर्तंते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥ २३॥
उत्सीदेयुरिमे लोका न कुर्यां कर्म चेदहम् ॥ सं
करस्य च कर्ता स्यामुपहन्यामिमाः प्रजाः॥२४॥
सक्ताः कर्मण्यविद्वांसो यथा कुर्वंति भारत ॥ कु
र्याद्विद्वांस्तथा सक्तश्चिकीर्षुर्लोकसंग्रहम् ॥ २५ ॥
न बुद्धिभेदं जनयेदज्ञानां कर्मसंगिनाम् ॥ जोष
येत्सर्वकर्माणि विद्वान्युक्तः समाचरन् ॥ २६ ॥
प्रकृतेः क्रियमाणानि गुणैः कर्माणि सर्वशः ॥
अहंकारविमूढात्मा कर्ताहमिति मन्यते ॥२७॥

तत्त्ववित्तु महाबाहो गुणकर्मविभागयोः ॥ गुणा
गुणेषु वर्तंत इति मत्वा न सज्जते ॥ २८ ॥ प्रकृ
तेर्गुणसंमूढाः सज्जंते गुणकर्मसु ॥ तानकृत्स्नवि
दो मंदान्कृत्स्नविन्न विचालयेत् ॥ २९ ॥ मयि
सर्वाणि कर्माणि संन्यस्याध्यात्मचेतसा॥ निरा
शीर्निर्ममो भूत्वा युध्यस्व विगतज्वरः ॥ ३० ॥
ये मे मतमिदं नित्यमनुतिष्ठंति मानवाः ॥ श्र
द्धावंतोऽनसूयंतो मुच्यंते तेऽपि कर्मभिः ॥३१॥
ये त्वेतदभ्यसूयंतो नानुतिष्ठंति मे मतम् ॥ स

वैज्ञानविमूढांस्तान् विद्धि नष्टानचेतसः ॥ ३२॥
सदृशं चेष्टते स्वस्याः प्रकृतेर्ज्ञानवानपि ॥ प्रकृ
तिं यांति भूतानि निग्रहः किं करिष्यति ॥ ३३॥
इंद्रियस्येंद्रियस्यार्थे रागद्वेषौ व्यवस्थितौ ॥ त
योर्न वशमागच्छेत्तौ ह्यस्य परिपंथिनौ ॥ ३४ ॥
श्रेयान् स्वधर्मो विगुणः परधर्मात् स्वनुष्ठितात् ॥
स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ॥ ३५ ॥
अर्जुन उवाच ॥ अथ केन प्रयुक्तोऽयं पापं चर
ति पूरुषः ॥ अनिच्छन्नपि वार्ष्णेय बलादिव नि

योजितः ॥ ३६ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥
काम एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भवः ॥ महाश
नो महापाप्मा विद्ध्येनमिह वैरिणम् ॥ ३७ ॥ धू
मेनाव्रियते वह्निर्यथाऽऽदर्शो मलेन च ॥ यथो
ल्बेनावृतो गर्भस्तथा तेनेदमावृतम् ॥ ३८ ॥
आवृतं ज्ञानमेतेन ज्ञानिनो नित्यवैरिणा ॥
कामरूपेण कौंतेय दुष्पूरेणानलेन च ॥ ३९ ॥
इंद्रियाणि मनो बुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते ॥ एतै
र्विमोहयत्येष ज्ञानमावृत्य देहिनम् ॥ ४० ॥

तस्मात्त्वमिंद्रियाण्यादौ नियम्य भरतर्षभ ॥ पा
प्मानं प्रजहि ह्येनं ज्ञानविज्ञाननाशनम् ॥४१॥
इंद्रियाणि पराण्याहुरिंद्रियेभ्यः परं मनः ॥ मन
सस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः ॥४२॥ एवं
बुद्धेः परं बुद्ध्वा संस्तभ्यात्मानमात्मना ॥ जहि
शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुरासदम् ॥ ४३ ॥ ॐ
तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मवि
द्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे कर्मयोगो
नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ६६ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ इमं विवस्वते योगं प्रो
क्तवानहमव्ययम् ॥ विवस्वान्मनवे प्राह मनु
रिक्ष्वाकवेऽब्रवीत् ॥ १ ॥ एवं परंपराप्राप्तमिमं
राजर्षयो विदुः ॥ स कालेनेह महता योगो न
ष्टः परंतप ॥ २ ॥ स एवायं मया तेऽद्य योगः
प्रोक्तः पुरातनः ॥ भक्तोऽसि मे सखा चेति रह
स्यं ह्येतदुत्तमम् ॥ ३ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥
अपरं भवतो जन्म परं जन्म विवस्वतः ॥ कथ
मेतद्विजानीयां त्वमादौ प्रोक्तवानिति ॥ ४ ॥

॥श्रीभगवानुवाच॥ ॥बहूनि मे व्यतीतानि ज
न्मानि तव चार्जुन ॥ तान्यहं वेद सर्वाणि न
त्वं वेत्थ परंतप ॥ ५ ॥ अजोऽपि सन्नव्ययात्मा
भूतानामीश्वरोऽपि सन् ॥ प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय
संभवाम्यात्ममायया ॥ ६ ॥ यदा यदा हि धर्म
स्य ग्लानिर्भवति भारत ॥ अभ्युत्थानमधर्मस्य
तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥ ७ ॥ परित्राणाय
साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ॥ धर्मसंस्था
पनार्थाय संभवामि युगे युगे ॥ ८ ॥ जन्म कर्म

च मे दिव्यमेवं यो वेत्ति तत्त्वतः ॥ त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म नैति मामेति सोऽर्जुन ॥ ९ ॥ वीतरागभयक्रोधा मन्मया मामुपाश्रिताः ॥ बहवो ज्ञानतपसा पूता मद्भावमागताः ॥ १० ॥ ये यथा मां प्रपद्यंते तांस्तथैव भजाम्यहम् ॥ मम वर्त्मानुवर्तंते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥ ११ ॥ कांक्षंतः कर्मणां सिद्धिं यजंत इह देवताः ॥ क्षिप्रं हि मानुषे लोके सिद्धिर्भवति कर्मजा ॥ १२ ॥ चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः ॥ तस्य क

तारमपि मां विद्धचकर्तारमव्ययम् ॥ १३ ॥ न
मां कर्माणि लिंपंति न मे कर्मफले स्पृहा ॥ इ
ति मां योऽभिजानाति कर्मभिर्न स बध्यते ॥
॥ १४ ॥ एवं ज्ञात्वा कृतं कर्म पूर्वैरपि मुमुक्षु
भिः ॥ कुरु कर्मैव तस्मात्त्वं पूर्वैः पूर्वतरं कृतम् ॥
॥ १५ ॥ किं कर्म किमकर्मेति कवयोऽप्यत्र मो
हिताः ॥ तत्ते कर्म प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वा मोक्ष्य
सेऽशुभात् ॥ १६ ॥ कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं बो
द्धव्यं च विकर्मणः ॥ अकर्मणश्च बोद्धव्यं गह

ना कर्मणो गतिः ॥ १७ ॥ कर्मण्यकर्म यः पश्ये
दकर्मणि च कर्म यः ॥ स बुद्धिमान् मनुष्येषु
स युक्तः कृत्स्नकर्मकृत् ॥ १८ ॥ यस्य सर्वे समा
रंभाः कामसंकल्पवर्जिताः ॥ ज्ञानाग्निदग्धकर्मा
णं तमाहुः पंडितं बुधाः ॥ १९ ॥ त्यक्त्वा कर्म
फलासंगं नित्यतृप्तो निराश्रयः ॥ कर्मण्यभिप्रवृ
त्तोऽपि नैव किंचित्करोति सः ॥ २०॥ निराशी
र्यतचित्तात्मा त्यक्तसर्वपरिग्रहः ॥ शारीरं केव
लं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥ २१ ॥ यदृ

च्छालाभसंतुष्टो द्वंद्वातीतो विमत्सरः ॥ समः सि
द्धावसिद्धौ च कृत्वापि न निवध्यते ॥ २२ ॥ ग
तसंगस्य मुक्तस्य ज्ञानावस्थितचेतसः ॥ यज्ञाया
चरतः कर्म समग्रं प्रविलीयते ॥ २३ ॥ ब्रह्मार्प
णं ब्रह्म हविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् ॥ ब्रह्मैव ते
न गंतव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिना ॥ २४ ॥ दैवमेवा
परे यज्ञं योगिनः पर्युपासते ॥ ब्रह्माग्नावपरे य
ज्ञं यज्ञेनैवोपजुह्वति ॥ २५ ॥ श्रोत्रादीनींद्रिया
ण्यन्ये संयमाग्निषु जुह्वति ॥ शब्दादीन्विषयान

न्य इंद्रियाग्निषु जुह्वति ॥ २६ ॥ सर्वाणींद्रियक
र्माणि प्राणकर्माणि चापरे ॥ आत्मसंयमयोगा
ग्नौ जुह्वति ज्ञानदीपिते ॥ २७ ॥ द्रव्ययज्ञास्तपो
यज्ञा योगयज्ञास्तथापरे ॥ स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च
यतयः संशितव्रताः ॥ २८ ॥ अपाने जुह्वति
प्राणं प्राणेऽपानं तथापरे ॥ प्राणापानगती रु
द्ध्वा प्राणायामपरायणाः ॥ २९ ॥ अपरे निय
ताहाराः प्राणान् प्राणेषु जुह्वति ॥ सर्वेऽप्येते य
ज्ञविदो यज्ञक्षपितकल्मषाः ॥ ३० ॥ यज्ञशि

ष्टामृतभुजो यांति ब्रह्म सनातनम् ॥ नायं लोको ऽस्त्ययज्ञस्य कुतोऽन्यः कुरुसत्तम ॥ ३१ ॥ एवं बहुविधा यज्ञा वितता ब्रह्मणो मुखे ॥ कर्मजान्विद्धि तान्सर्वानेवं ज्ञात्वा विमोक्ष्यसे ॥ ॥ ३२ ॥ श्रेयान्द्रव्यमयाद्यज्ञाज्ज्ञानयज्ञः परंतप ॥ सर्वं कर्माखिलं पार्थ ज्ञाने परिसमाप्यते ॥ ३३ ॥ तद्विद्धि प्रणिपातेन परिप्रश्नेन सेवया ॥ उपदेक्ष्यंति ते ज्ञानं ज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनः ॥ ३४ ॥ यज्ज्ञात्वा न पुनर्मोहमेवं यास्यसि पांडव ॥ ये

न भूतान्यशेषेण द्रक्ष्यस्यात्मन्यथो मयि॥३५॥
अपि चेदसि पापेभ्यः सर्वेभ्यः पापकृत्तमः ॥ स
र्वं ज्ञानप्लवेनैव वृजिनं संतरिष्यसि ॥ ३६ ॥ य
थैधांसि समिद्धोऽग्निर्भस्मसात्कुरुतेऽर्जुन ॥ ज्ञा
नाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुते तथा ॥३७॥
नहि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ॥ तत्स्व
यं योगसंसिद्धः कालेनात्मनि विंदति ॥ ३८॥ श्र
द्धावाँल्लभते ज्ञानं तत्परः संयतेंद्रियः ॥ ज्ञानं
लब्ध्वा परां शांतिमचिरेणाधिगच्छति ॥ ३९ ॥

अज्ञश्चाश्रद्दधानश्च संशयात्मा विनश्यति ॥ नायं लोकोऽस्ति न परो न सुखं संशयात्मनः ॥४०॥ योगसंन्यस्तकर्माणं ज्ञानसंछिन्नसंशयम् ॥ आत्मवंतं न कर्माणि निबध्नंति धनंजय ॥ ४१ ॥ तस्मादज्ञानसंभूतं हृत्स्थं ज्ञानासिनात्मनः ॥ छित्त्वैनं संशयं योगमातिष्ठोत्तिष्ठ भारत ॥४२ ॥ ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे ज्ञानयोगोनाम चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥ ॥ श्रीकृष्णार्पं० ॥

॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ संन्यासं कर्मणां कृ
ष्ण पुनर्योगं च शंससि॥यच्छ्रेय एतयोरेकं तन्मे
ब्रूहि सुनिश्चितम् ॥ १ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥
संन्यासः कर्मयोगश्च निःश्रेयसकरावुभौ ॥ तयो
स्तु कर्मसंन्यासात्कर्मयोगो विशिष्यते ॥ २ ॥
ज्ञेयः स नित्यसंन्यासी यो न द्वेष्टि न कांक्षति॥
निर्द्वंद्वो हि महावाहो सुखं वंधात् प्रमुच्यते॥३॥
सांख्ययोगौ पृथग्वालाः प्रवदंति न पंडिताः ॥
एकमप्यास्थितः सम्यगुभयोर्विंदते फलम् ॥४॥

यत्सांख्यैः प्राप्यते स्थानं तद्योगैरपि गम्यते॥ए
कं सांख्यं च योगं च यः पश्यति स पश्यति॥५॥
संन्यासस्तु महाबाहो दुःखमाप्तुमयोगतः ॥ यो
गयुक्तो मुनिर्ब्रह्म न चिरेणाधिगच्छति ॥६॥ यो
गयुक्तो विशुद्धात्मा विजितात्मा जितेंद्रियः ॥ स
र्वभूतात्मभूतात्मा कुर्वन्नपि न लिप्यते ॥ ७ ॥
नैव किंचित्करोमीति युक्तो मन्येत तत्त्ववि
त् ॥ पश्यन् शृण्वन्स्पृशञ्जिघ्रन्नश्नन्गच्छन्स्वप
न्श्वसन् ॥ ८ ॥ प्रलपन्विसृजन्गृह्णन्नुन्मिष

न्निमिषन्नपि ॥ इंद्रियाणींद्रियार्थेषु वर्तंते इति
धारयन् ॥९॥ब्रह्मण्याधाय कर्माणि संगं त्यक्त्वा
करोति यः ॥ लिप्यते न स पापेभ्यो पद्मपत्रमि
वांभसा ॥ १० ॥ कायेन मनसा बुद्ध्या केवलै
रिंद्रियैरपि ॥ योगिनः कर्म कुर्वंति संगं त्यक्त्वा
त्मशुद्धये ॥ ११ ॥ युक्तः कर्मफलं त्यक्त्वा शां
तिमाप्नोति नैष्ठिकीम् ॥ अयुक्तः कामकारेण फ
ले सक्तो निबध्यते ॥ १२ ॥ सर्वकर्माणि मनसा
संन्यस्यास्ते सुखं वशी ॥ नवद्वारे पुरे देही नैव

कुर्वन्न कारयन् ॥ १३ ॥ न कर्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः ॥ न कर्मफलसंयोगं स्वभावस्तु प्रवर्तते ॥ १४ ॥ नादत्ते कस्यचित्पापं न चैव सुकृतं विभुः॥अज्ञानेनावृतं ज्ञानं तेन मुह्यंति जंतवः ॥१५॥ ज्ञानेन तु तदज्ञानं येषां नाशितमात्मनः॥ तेषामादित्यवज्ज्ञानं प्रकाशयति तत्परम् ॥ १६ ॥ तद्बुद्धयस्तदात्मानस्तन्निष्ठास्तत्परायणाः ॥ गच्छंत्यपुनरावृत्तिं ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः ॥ १७ ॥ विद्याविनयसंपन्ने ब्रा

ह्मणे गवि हस्तिनि ॥ शुनि चैव श्वपाके च पंडि
ताः समदर्शिनः ॥ १८ ॥ इहैव तैर्जितः सर्गो
येषां साम्ये स्थितं मनः ॥ निर्दोषं हि समं ब्रह्म
तस्माद्ब्रह्मणि ते स्थिताः ॥ १९ ॥ न प्रहृष्येत्
प्रियं प्राप्य नोद्विजेत् प्राप्य चाप्रियम् ॥ स्थिरबुद्धि
रसंमूढो ब्रह्मविद्ब्रह्मणि स्थितः ॥२०॥ बाह्यस्पर्शे
ष्वसक्तात्मा विंदत्यात्मनि यत्सुखम् ॥ स ब्रह्म
योगयुक्तात्मा सुखमक्षय्यमश्नुते ॥ २१ ॥ ये हि
संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते ॥ आद्यंत

वंतः कौंतेय न तेषु रमते बुधः ॥२२॥ शक्नोतीहैव यः सोढुं प्राक्छरीरविमोक्षणात् ॥ कामक्रोधोद्भवं वेगं स युक्तः स सुखी नरः ॥ २३ ॥ योंऽतःसुखोंऽतरारामस्तथांतर्ज्योतिरेव यः॥स योगी ब्रह्म निर्वाणं ब्रह्मभूतोऽधिगच्छति ॥ २४ ॥ लभंते ब्रह्मनिर्वाणमृषयः क्षीणकल्मषाः ॥ छिन्नद्वैधा यतात्मानः सर्वभूतहिते रताः ॥ २५ ॥ कामक्रोधवियुक्तानां यतीनां यतचेतसाम् ॥ अभितो ब्रह्मनिर्वाणं वर्तते विदितात्मनाम् ॥२६॥

स्पर्शान्कृत्वा वहिर्वाह्यांश्चक्षुश्चैवांतरे भ्रुवोः ॥
प्राणापानौ समौ कृत्वा नासाभ्यंतरचारिणौ ॥
॥ २७ ॥ यतेंद्रियमनोबुद्धिर्मुनिर्मोक्षपरायणः ॥
विगतेच्छाभयक्रोधो यः सदा मुक्त एव सः॥२८॥
भोक्तारं यज्ञतपसां सर्वलोकमहेश्वरम् ॥ सुहृ
दं सर्वभूतानां ज्ञात्वा मां शांतिमृच्छति ॥ २९॥
ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्म
विद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे संन्या
सयोगोनाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ ॥ छ ॥

श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ अनाश्रितः कर्मफलं कार्यं
कर्म करोति यः ॥ स संन्यासी च योगी च न नि
रग्निर्न चाक्रियः ॥१॥ यं संन्यासमिति प्राहुर्योगं
तं विद्धि पांडव ॥न ह्यसंन्यस्तसंकल्पो योगी भव
ति कश्चन ॥ २॥ आरुरुक्षोर्मुनेर्योगं कर्म कारण
मुच्यते ॥ योगारूढस्य तस्यैव शमः कारणमुच्य
ते ॥३॥ यदा हि नेंद्रियार्थेषु न कर्मस्वनुषज्जते ॥
सर्वसंकल्पसंन्यासी योगारूढस्तदोच्यते ॥ ४ ॥

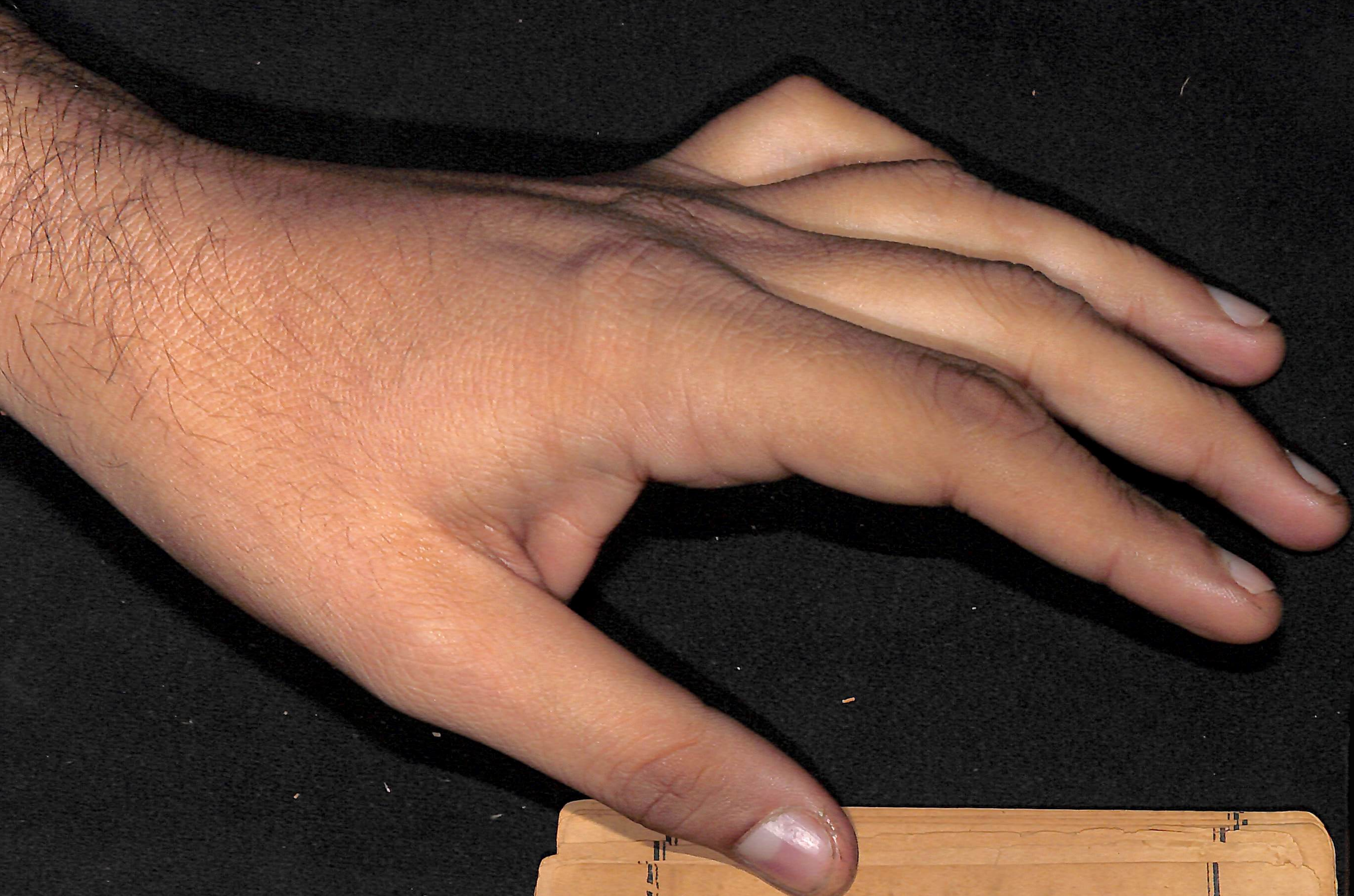
उद्धरेदात्मनाऽऽत्मानं नात्मानमवसादयेत् ॥
आत्मैव ह्यात्मनो बंधुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥ ५ ॥
बंधुरात्मात्मनस्तस्य येनात्मैवात्मना जितः ॥
अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रुवत् ॥ ६ ॥
जितात्मनः प्रशांतस्य परमात्मा समाहितः ॥
शीतोष्णसुखदुःखेषु तथा मानापमानयोः ॥ ७ ॥
ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा कूटस्थो विजितेंद्रियः ॥
युक्त इत्युच्यते योगी समलोष्टाश्मकांचनः ॥ ८ ॥
सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थद्वेष्यबंधुषु ॥ साधुष्व

पि च पापेषु समबुद्धिर्विशिष्यते ॥ ९ ॥ योगी
युंजीत सततमात्मानं रहसि स्थितः ॥ एकाकी
यतचित्तात्मा निराशीरपरिग्रहः ॥ १० ॥ शुचौ
देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ॥ नात्यु
च्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम्॥ ११॥ त
त्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचित्तेंद्रियक्रियः ॥ उपवि
श्यासने युंज्याद्योगमात्मविशुद्धये ॥ १२ ॥ स
मं कायशिरोग्रीवं धारयन्नचलं स्थिरः ॥ संप्रेक्ष्य
नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन् ॥ १३ ॥

प्रशांतात्मा विगतभीर्ब्रह्मचारिव्रते स्थितः॥ मनः
संयम्य मच्चित्तो युक्त आसीत मत्परः ॥ १४ ॥
युंजन्नेवं सदात्मानं योगी नियतमानसः ॥ शां
तिं निर्वाणपरमां मत्संस्थामधिगच्छति ॥ १५॥
नात्यश्नतस्तु योगोस्ति न चैकांतमनश्नतः ॥ न
चातिस्वप्नशीलस्य जाग्रतो नैव चार्जुन ॥ १६॥
युक्ताहारविहारस्य युक्तचेष्टस्य कर्मसु ॥ युक्तस्व
प्नावबोधस्य योगो भवति दुःखहा ॥ १७ ॥ यदा
विनियतं चित्तमात्मन्येवावतिष्ठते ॥ निःस्पृहः

सर्वकामेभ्यो युक्त इत्युच्यते तदा ॥ १८ ॥ यथा दीपो निवातस्थो नेंगते सोपमा स्मृता ॥ योगिनो यतचित्तस्य युंजतो योगमात्मनः ॥ १९॥ यत्रोपरमते चित्तं निरुद्धं योगसेवया ॥ यत्र चैवात्मनात्मानं पश्यन्नात्मनि तुष्यति ॥ २० ॥ सुखमात्यंतिकं यत्तद्बुद्धिग्राह्यमतींद्रियम् ॥ वेत्ति यत्र न चैवायं स्थितश्चलति तत्त्वतः ॥ २१ ॥ यं लब्ध्वा चापरं लाभं मन्यते नाधिकं ततः ॥ यस्मिन्स्थितो न दुःखेन गुरुणापि विचाल्यते

॥ २२ ॥ तं विद्याद्दुःखसंयोगवियोगं योगसंज्ञितम् ॥ स निश्चयेन योक्तव्यो योगो निर्विण्णचेतसा ॥ २३ ॥ संकल्पप्रभवान्कामांस्त्यक्त्वा सर्वानशेषतः ॥ मनसैवेंद्रियग्रामं विनियम्य समंततः ॥ २४ ॥ शनैःशनैरुपरमेद्बुद्ध्या धृतिगृहीतया ॥ आत्मसंस्थं मनः कृत्वा न किंचिदपि चिंतयेत् ॥ २५ ॥ यतो यतो निश्चरति मनश्चंचलमस्थिरम् ॥ ततस्ततो नियम्यैतदात्मन्येव वशं नयेत् ॥ २६ ॥ प्रशांतमनसं ह्येनं योगिनं



सुखमुत्तमम् ॥ उपैति शांतरजसं ब्रह्मभूतमक
ल्मषम् ॥ २७ ॥ युंजन्नेवं सदात्मानं योगी वि
गतकल्मषः ॥ सुखेन ब्रह्मसंस्पर्शमत्यंतं सुखम
श्नुते ॥२८॥ सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चा
त्मनि ॥ ईक्षते योगयुक्तात्मा सर्वत्र समदर्शनः
॥ २९ ॥ यो मां पश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि प
श्यति ॥ तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रण
श्यति ॥ ३० ॥ सर्वभूतस्थितं यो मां भजत्येक
त्वमास्थितः ॥ सर्वथा वर्तमानोऽपि स योगी म

यि वर्तते ॥ ३१ ॥ आत्मौपम्येन सर्वत्र समं प
श्यति योऽर्जुन ॥ सुखं वा यदि वा दुःखं स यो
गी परमो मतः ॥ ३२ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥
योऽयं योगस्त्वया प्रोक्तः साम्येन मधुसूदन ॥
एतस्याहं न पश्यामि चंचलत्वात् स्थितिं स्थिरा
म् ॥ ३३ ॥ चंचलं हि मनः कृष्ण प्रमाथि बल
वद्दृढम् ॥ तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदु
ष्करम् ॥ ३४ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ असं
शयं महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चलम् ॥ अभ्या

सेन तु कौंतेय वैराग्येण च गृह्यते ॥ ३५ ॥ असं
यतात्मना योगो दुष्प्राप इति मे मतिः ॥ वश्या
त्मना तु यतता शक्योऽवाप्तुमुपायतः ॥ ३६ ॥
॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ अयतिः श्रद्धयोपेतो यो
गाच्चलितमानसः ॥ अप्राप्य योगसंसिद्धिं कां
गतिं कृष्ण गच्छति ॥ ३७ ॥ कच्चिन्नोभयविभ्रष्ट
श्छिन्नाभ्रमिव नश्यति ॥ अप्रतिष्ठो महाबाहो
विमूढो ब्रह्मणः पथि ॥ ३८ ॥ एतन्मे संशयं
कृष्ण च्छेत्तुमर्हस्यशेषतः ॥ त्वदन्यः संशयस्या

स्य च्छेत्ता न ह्युपपद्यते ॥ ३९ ॥ श्रीभगवानुवा
च ॥ ॥ पार्थ नैवेह नामुत्र विनाशस्तस्य विद्य
ते ॥ न हि कल्याणकृत्कश्चिद्दुर्गतिं तात गच्छ
ति ॥ ४० ॥ प्राप्य पुण्यकृतांल्लोकानुषित्वा शा
श्वतीः समाः ॥ शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टो
ऽभिजायते ॥ ४१ ॥ अथवा योगिनामेव कुले
भवति धीमताम् ॥ एतद्धि दुर्लभतरं लोके ज
न्म यदीदृशम् ॥ ४२ ॥ तत्र तं बुद्धिसंयोगं ल
भते पौर्वदेहिकम् ॥ यतते च ततो भूयः संसि

द्दौ कुरुनंदन ॥ ४३ ॥ पूर्वाभ्यासेन तेनैव ह्रियते ह्यवशोपि सः ॥ जिज्ञासुरपि योगस्य शब्दब्रह्मातिवर्तते ॥ ४४ ॥ प्रयत्नाद्यतमानस्तु योगी संशुद्धकिल्बिषः॥ अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिम् ॥ ४५ ॥ तपस्विभ्योधिको योगी ज्ञानिभ्योपि मतोऽधिकः ॥ कर्मिभ्यश्चाधिको योगी तस्माद्योगी भवार्जुन ॥ ४६ ॥ योगिनामपि सर्वेषां मद्गतेनांतरात्मना ॥ श्रद्धावान् भजते यो मां स मे युक्ततमो मतः ॥ ४७ ॥

ॐतत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्म
विद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे अभ्या
सयोगोनाम षष्ठोऽध्यायः॥६॥इतिप्रथमषट्कम् ॥
॥ ॥ श्रीभगवानुवाच॥ ॥ मय्यासक्तमनाः पा
र्थ योगं युंजन्मदाश्रयः॥ असंशयं समग्रं मां य
था ज्ञास्यसि तच्छृणु ॥ १ ॥ ज्ञानं तेऽहं सवि
ज्ञानमिदं वक्ष्याम्यशेषतः॥ यज्ज्ञात्वा नेह भूयो
ऽन्यज्ज्ञातव्यमवशिष्यते ॥ २ ॥ मनुष्याणां स
हस्रेषु कश्चिद्यतति सिद्धये ॥ यततामपि सिद्धा

नां कश्चिन्मां वेत्ति तत्त्वतः ॥ ३ ॥ भूमिरापोऽन
लो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च ॥ अहंकार इती
यं मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा ॥ ४ ॥ अपरेयमित
स्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम् ॥ जीवभूतां म
हाबाहो ययेदं धार्यते जगत् ॥ ५ ॥ एतद्योनी
नि भूतानि सर्वाणीत्युपधारय ॥ अहं कृत्स्नस्य
जगतः प्रभवः प्रलयस्तथा ॥ ६ ॥ मत्तः परतरं
नान्यत्किंचिदस्ति धनंजय ॥ मयि सर्वमिदं प्रो
तं सूत्रे मणिगणा इव ॥ ७ ॥ रसोऽहमप्सु कौं

तेय प्रभाऽस्मि शशिसूर्ययोः ॥ प्रणवःसर्ववेदे
षु शब्दः खे पौरुषं नृषु ॥ ८ ॥ पुण्यो गंधः पृथि
व्यां च तेजश्चास्मि विभावसौ ॥ जीवनं सर्वभू
तेषु तपश्चास्मि तपस्विषु ॥ ९ ॥ वीजं मां सर्वभू
तानां विद्धि पार्थ सनातनम् ॥ बुद्धिर्बुद्धिमताम
स्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ॥ १० ॥ बलं बलव
तां चाहं कामरागविवर्जितम् ॥ धर्माविरुद्धो भूते
षु कामोऽस्मि भरतर्षभ ॥ ११ ॥ ये चैव सात्त्वि
का भावा राजसास्तामसाश्च ये ॥ मत्त एवेति

तान् विद्धि नत्वहं तेषु ते मयि ॥ १२ ॥ त्रिभिर्गु
णमयैर्भावैरेभिः सर्वमिदं जगत् ॥ मोहितं नाभि
जानाति मामेभ्यः परमव्ययम् ॥ १३ ॥ दैवी
ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ॥ मामेव
ये प्रपद्यंते मायामेतां तरंति ते ॥ १४ ॥ न मां
दुष्कृतिनो मूढाः प्रपद्यंते नराधमाः ॥ माययाप
हृतज्ञाना आसुरं भावमाश्रिताः ॥ १५ ॥ चतु
र्विधा भजंते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन ॥ आर्तो
जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥ १६ ॥ ते

षां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते ॥ प्रि
यो हि ज्ञानिनोत्यर्थमहं स च मम प्रियः॥१७॥
उदाराः सर्व एवैते ज्ञानी त्वात्मैव मे मतम् ॥
आस्थितः स हि युक्तात्मा मामेवानुत्तमां गतिम्
॥ १८ ॥ बहूनां जन्मनामंते ज्ञानवान्मां प्रप
द्यते ॥ वासुदेवः सर्वमिति स महात्मा सुदु
र्लभः ॥ १९ ॥ कामैस्तैस्तैर्हृतज्ञानाः प्रपद्यंतेऽ
न्यदेवताः ॥ तं तं नियममास्थाय प्रकृत्या
नियताः स्वया ॥ २० ॥ यो यो यां यां तनुं भ

क्तः श्रद्धयाऽर्चितुमिच्छति ॥ तस्यतस्याचलां
श्रद्धां तामेव विदधाम्यहम् ॥ २१ ॥ स तया श्र
द्धया युक्तस्तस्याराधनमीहते ॥ लभते च ततः
कामान् मयैव विहितान् हितान् ॥ २२ ॥ अंत
वत्तु फलं तेषां तद्भवत्यल्पमेधसाम् ॥ देवान्दे
वयजो यांति मद्भक्ता यांति मामपि ॥ २३ ॥ अ
व्यक्तं व्यक्तिमापन्नं मन्यंते मामबुद्धयः ॥ परं
भावमजानंतो ममाव्ययमनुत्तमम् ॥ २४ ॥
नाहं प्रकाशः सर्वस्य योगमायासमावृतः ॥ मू

ढोऽयं नाभिजानाति लोको मामजमव्ययम् ॥
॥ २५ ॥ वेदाहं समतीतानि वर्तमानानि चार्जु
न ॥ भविष्याणि च भूतानि मां तु वेद न कश्चन
॥ २६ ॥ इच्छाद्वेषसमुत्थेन द्वंद्वमोहेन भारत ॥
सर्वभूतानि संमोहं सर्गे यांति परंतप ॥ २७ ॥
येषां त्वंतगतं पापं जनानां पुण्यकर्मणाम् ॥ ते
द्वंद्वमोहनिर्मुक्ता भजंते मां दृढव्रताः ॥ २८ ॥
जरामरणमोक्षाय मामाश्रित्य यतंति ये ॥ ते
ब्रह्म तद्विदुः कृत्स्नमध्यात्मं कर्म चाखिलम् ॥

॥ २९ ॥ साधिभूताधिदैवं मां साधियज्ञं च ये विदुः ॥प्रयाणकालेपि च मां ते विदुर्युक्तचेतसः ॥ ३० ॥ॐतत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे ज्ञान विज्ञानयोगो नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७॥ ॥छ॥

॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ किं तद्ब्रह्म किमध्यात्मं किंकर्म पुरुषोत्तम ॥ अधिभूतं च किं प्रोक्तम धिदैवं किमुच्यते ॥ १ ॥ अधियज्ञः कथं कोऽत्र देहेऽस्मिन्मधुसूदन ॥ प्रयाणकाले च कथं ज्ञेयो

ऽसि नियतात्मभिः ॥ २॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥
॥ अक्षरं ब्रह्म परमं स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते ॥
भूतभावोद्भवकरो विसर्गः कर्मसंज्ञितः ॥ ३ ॥
अधिभूतं क्षरो भावः पुरुषश्चाधिदैवतम् ॥ अधि
यज्ञोऽहमेवात्र देहे देहभृतां वर ॥ ४ ॥ अंतकाले
च मामेव स्मरन् मुक्का कलेवरं ॥ यः प्रयाति स
मद्भावं याति नास्त्यत्र संशयः ॥ ५ ॥ यंयं वा
पि स्मरन् भावं त्यजत्यंते कलेवरम् ॥ तंतमेवै
ति कोतयैं सदा तद्भावभावितः ॥ ६ ॥ तस्मा

त्सर्वेषु कालेषु मामनुस्मर युद्ध्य च ॥ मय्यर्पि
तमनोबुद्धिर्मामेवैष्यस्यसंशयः ॥ ७ ॥ अभ्या
सयोगयुक्तेन चेतसा नान्यगामिना ॥ परमं पुरु
षं दिव्यं याति पार्थानुचिंतयन् ॥८॥ कविं पुरा
णमनुशासितारमणोरणीयांसमनुस्मरेद्यः ॥ स
र्वस्य धातारमचिंत्यरूपमादित्यवर्णं तमसः प
रस्तात् ॥ ९ ॥ प्रयाणकाले मनसाऽचलेन भ
क्त्या युक्तो योगबलेन चैव ॥ भ्रुवोर्मध्ये प्राण
मावेश्य सम्यक्स तं परं पुरुषमुपैति दिव्यम् ॥

॥ १० ॥ यदक्षरं वेदविदो वदंति विशंति यद्यत यो वीतरागाः ॥ यदिच्छंतो ब्रह्मचर्यं चरंति तत्ते पदं संग्रहेण प्रवक्ष्ये ॥ ११॥ सर्वद्वाराणि संयम्य मनो हृदि निरुद्ध्य च॥ मूर्ध्न्याधायात्मनः प्राण मास्थितो योगधारणाम् ॥ १२ ॥ ओमित्येका क्षरं ब्रह्म व्याहरन् मामनुस्मरन् ॥ यः प्रयाति त्यजन् देहं स याति परमां गतिम् ॥१३॥ अनन्य चेताः सततं यो मां स्मरति नित्यशः ॥ तस्या हं सुलभः पार्थ नित्ययुक्तस्य योगिनः ॥ १४ ॥

मामुपेत्य पुनर्जन्म दुःखालयमशाश्वतम् ॥ ना
प्नुवंति महात्मानः संसिद्धिं परमां गताः ॥१५॥
आब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुनरावर्तिनोऽर्जुन ॥ मा
मुपेत्य तु कौंतेय पुनर्जन्म न विद्यते ॥१६॥ स
हस्रयुगपर्यंतमहर्यद्ब्रह्मणो विदुः ॥ रात्रिं युगस
हस्रांतां तेऽहोरात्रविदो जनाः ॥ १७ ॥ अव्य
क्ताद्व्यक्तयः सर्वाः प्रभवंत्यहरागमे॥रात्र्यागमे प्र
लीयंते तत्रैवाव्यक्तसंज्ञके ॥ १८ ॥ भूतग्रामः स
एवायं भूत्वाभूत्वा प्रलीयते ॥ रात्र्यागमेऽवशः

पार्थ प्रभवत्यहरागमे ॥ १९ ॥ परस्तस्मात्तु भा
वोन्यो व्यक्तोऽव्यक्तात्सनातनः ॥ यः स सर्वेषु
भूतेषु नश्यत्सु न विनश्यति ॥ २० ॥ अव्यक्तो
ऽक्षर इत्युक्तस्तमाहुः परमां गतिम् ॥ यं प्राप्य
न निवर्तंते तद्धाम परमं मम ॥ २१ ॥ पुरुषः
स परः पार्थ भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यया ॥ यस्यां
तस्थानि भूतानि येन सर्वमिदं ततम् ॥ २२ ॥
यत्र काले त्वनावृत्तिमावृत्तिं चैव योगिनः ॥ प्र
याता यांति तं कालं वक्ष्यामि भरतर्षभ ॥ २३ ॥

अग्निर्ज्योतिरहः शुक्लः षण्मासा उत्तरायणम् ॥ तत्र प्रयाता गच्छंति ब्रह्म ब्रह्मविदो जनाः ॥ ॥ २४ ॥ धूमो रात्रिस्तथा कृष्णः षण्मासा दक्षिणायनम् ॥ तत्र चांद्रमसं ज्योतिर्योगी प्राप्य निवर्तते ॥ २५ ॥ शुक्लकृष्णे गती ह्येते जगतः शाश्वते मते ॥ एकया यात्यनावृत्तिमन्ययावर्तते पुनः ॥ २६ ॥ नैते सृती पार्थ जानन्योगी मुह्यति कश्चन ॥ तस्मात्सर्वेषु कालेषु योगयुक्तो भवार्जुन ॥ २७ ॥ वेदेषु यज्ञेषु तपःसु चैव दानेषु

यत्पुण्यफलं प्रदिष्टम् ॥ अत्येति तत्सर्वमिदं वि
दित्वा योगी परं स्थानमुपैति चाद्यम् ॥ २८ ॥
ॐतत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मवि
द्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे अक्षरब्रह्म
योगोनाम अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ छ ॥ छ ॥
॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ इदं तु ते गुह्यतमं प्रव
क्ष्याम्यनसूयवे ॥ ज्ञानं विज्ञानसहितं यज्ज्ञात्वा
मोक्ष्यसेऽशुभात् ॥ १ ॥ राजविद्या राजगुह्यं प
वित्रमिदमुत्तमम् ॥ प्रत्यक्षावगमं धर्म्यं सुसुखं

कर्तुमव्ययम् ॥ २ ॥ अश्रद्दधानाः पुरुषा धर्म
स्यास्य परंतप ॥ अप्राप्य मां निवर्तंते मृत्युसं
सारवर्त्मनि ॥ ३ ॥ मया ततमिदं सर्वं जगद
व्यक्तमूर्तिना ॥ मत्स्थानि सर्वभूतानि न चाहं
तेष्ववस्थितः ॥ ४ ॥ न च मत्स्थानि भूतानि
पश्य मे योगमैश्वरम् ॥ भूतभृन्न च भूतस्थो म
मात्मा भूतभावनः ॥ ५ ॥ यथाऽऽकाशस्थितो
नित्यं वायुः सर्वत्रगो महान् ॥ तथा सर्वाणि
भूतानि मत्स्थानीत्युपधारय ॥ ६ ॥ सर्वभूता

नि कौंतेय प्रकृतिं यांति मामिकाम् ॥ कल्पक्षये
पुनस्तानि कल्पादौ विसृजाम्यहम् ॥ ७ ॥ प्रकृ
तिं स्वामवष्टभ्य विसृजामि पुनः पुनः ॥ भूतग्रा
ममिमं कृत्स्नमवशं प्रकृतेर्वशात् ॥ ८ ॥ न च
मां तानि कर्माणि निबध्नंति धनंजय ॥ उदासी
नवदासीनमसक्तं तेषु कर्मसु ॥ ९ ॥ मयाऽध्यक्षे
ण प्रकृतिः सूयते सचराचरम् ॥ हेतुनाऽनेन कौं
तेय जगद्विपरिवर्तते ॥ १० ॥ अवजानंति मां
मूढा मानुषीं तनुमाश्रितम् ॥ परं भावमजानं

तो मम भूतमहेश्वरम् ॥ ११ ॥ मोघाशा मोघ कर्माणो मोघज्ञाना विचेतसः ॥ राक्षसीमासुरीं चैव प्रकृतिं मोहिनीं श्रिताः ॥ १२ ॥ महात्मा नस्तु मां पार्थ दैवीं प्रकृतिमाश्रिताः ॥ भजंत्य नन्यमनसो ज्ञात्वा भूतादिमव्ययम् ॥ १३ ॥ सततं कीर्तयंतो मां यतंतश्च दृढव्रताः ॥ नम स्यंतश्च मां भक्त्या नित्ययुक्ता उपासते ॥ १४ ॥ ज्ञानयज्ञेन चाप्यन्ये यजंतो मामुपासते ॥ एक त्वेन पृथक्त्वेन बहुधा विश्वतोमुखम् ॥ १५ ॥

अहं क्रतुरहं यज्ञः स्वधाऽहमहमौषधम् ॥ मंत्रो ऽहमहमेवाज्यमहमग्निरहं हुतम् ॥ १६ ॥ पिता ऽहमस्य जगतो माता धाता पितामहः ॥ वेद्यं पवित्रमोंकार ऋक् साम यजुरेव च ॥ १७ ॥ गतिर्भर्ता प्रभुः साक्षी निवासः शरणं सुहृत् ॥ प्रभवः प्रलयः स्थानं निधानं बीजमव्ययम् ॥ ॥ १८ ॥ तपाम्यहमहं वर्षं निगृह्णाम्युत्सृजामि च ॥ अमृतं चैव मृत्युश्च सदसच्चाहमर्जुन ॥ ॥ १९ ॥ त्रैविद्या मां सोमपाः पूतपापा यज्ञैरि

ष्ट्वा स्वर्गतिं प्रार्थयंते ॥ ते पुण्यमासाद्य सुरेंद्र
लोकमश्नंति दिव्यान् दिवि देवभोगान् ॥ २० ॥
ते तं भुक्त्वा स्वर्गलोकं विशालं क्षीणे पुण्ये म
र्त्यलोकं विशंति ॥ एवं त्रयीधर्ममनुप्रपन्ना ग
तागतं कामकामा लभंते ॥ २१ ॥ अनन्याश्चिं
तयंतो मां ये जनाः पर्युपासते ॥ तेषां नित्या
भियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥ २२ ॥ येऽप्य
न्यदेवताभक्ता यजंते श्रद्धयान्विताः ॥ तेऽपि
मामेव कौंतेय यजंत्यविधिपूर्वकं ॥ २३ ॥ अहं

हि सर्वयज्ञानां भोक्ता च प्रभुरेव च ॥ न तु मा
मभिजानंति तत्त्वेनातश्च्यवंति ते ॥ २४ ॥ यां
ति देवव्रता देवान् पितॄन् यांति पितृव्रताः ॥
भूतानि यांति भूतेज्या यांति मद्याजिनोपि मा
म् ॥ २५॥ पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्र
यच्छति ॥ तदहं भक्त्युपहृतमश्नामि प्रयतात्म
नः ॥ २६ ॥ यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि द
दासि यत् ॥ यत्तपस्यसि कौंतेय तत्कुरुष्व मद
र्पणम् ॥ २७ ॥ शुभाशुभफलैरेवं मोक्ष्यसे कर्म

बंधनैः ॥ संन्यासयोगयुक्तात्मा विमुक्तो मामुपै
ष्यसि ॥ २८ ॥ समोऽहं सर्वभूतेषु न मे द्वेष्यो
ऽस्ति न प्रियः ॥ ये भजंति तु मां भक्त्या मयि
ते तेषु चाप्यहम् ॥ २९ ॥ अपि चेत्सुदुराचारो
भजते मामनन्यभाक् ॥ साधुरेव स मंतव्यः स
म्यग्व्यवसितो हि सः ॥ ३० ॥ क्षिप्रं भवति धर्मा
त्मा शश्वच्छांतिं निगच्छति ॥ कौंतेय प्रतिजा
नीहि न मे भक्तः प्रणश्यति ॥ ३१ ॥ यां हि पा

र्थ व्यपाश्रित्य येऽपि स्युः पापयोनयः ॥ स्त्रियो

वैश्यास्तथा शूद्रास्तेपि यांति परां गतिम् ॥३२॥
किं पुनर्ब्राह्मणाः पुण्या भक्ता राजर्षयस्तथा ॥
अनित्यमसुखं लोकमिमं प्राप्य भजस्व माम्
॥ ३३ ॥ मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नम
स्कुरु॥मामेवैष्यसि युक्त्वैवमात्मानं मत्परायणः
॥ ३४ ॥ॐतत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु
ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे राज
विद्याराजगुह्ययोगो नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥
॥ श्रीभगवानुवाच॥ भूय एव महाबाहो शृणु मे

परमं वचः ॥यत्तेऽहं प्रीयमाणाय वक्ष्यामि हित
काम्यया ॥१॥ न मे विदुः सुरगणाः प्रभावं न म
हर्षयः॥ अहमादिर्हि देवानां महर्षीणां च सर्वशः
॥२॥योमामजमनादिंच वेत्ति लोकमहेश्वरम् ॥
असंमूढः स मर्त्येषु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥३॥बुद्धि
र्ज्ञानमसंमोहः क्षमा सत्यं दमः शमः॥सुखं दुःखं
भवो भावो भयं चा भयमेवच ॥४॥अहिंसा स
मता तुष्टिस्तपो दानं यशोऽयशः॥ भवंति भावा
भूतानां मत्त एव पृथग्विधाः ॥५॥ महर्षयः स

स पूर्वे चत्वारो मनवस्तथा ॥ मद्भावा मानसा जाता येषां लोक इमाः प्रजाः ॥ ६ ॥ एतां विभूतिं योगं च मम यो वेत्ति तत्त्वतः ॥ सोऽविकंपेन योगेन युज्यते नात्र संशयः ॥७॥ अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्त्तते ॥ इति मत्वा भजंते मां बुधा भावसमान्विताः ॥ ८ ॥ मच्चित्ता मद्गतप्राणा वोधयंतः परस्परम् ॥ कथयंतश्च मां नित्यं तुष्यंति च रमंति च ॥ ९ ॥ तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकं ॥ ददामि बुद्धियोगं तं

येन मामुपयांति ते ॥ १० ॥ तेषामेवानुकंपा
र्थमहमज्ञानजं तमः ॥ नाशयाम्यात्मभावस्थो
ज्ञानदीपेन भास्वता ॥ ११ ॥ अर्जुन उवाच ॥
परं ब्रह्म परं धाम पवित्रं परमं भवान् ॥ पुरुषं
शाश्वतं दिव्यमादिदेवमजं विभुम् ॥ १२ ॥ आ
हुस्त्वामृषयः सर्वे देवर्षिर्नारदस्तथा ॥ असितो
देवलो व्यासः स्वयं चैव ब्रवीषि मे ॥ १३ ॥
सर्वमेतदृतं मन्ये यन्मां वदसि केशव ॥ न हि
ते भगवन् व्यक्तिं विदुर्देवा न दानवाः ॥ १४ ॥

स्वयमेवात्मनाऽऽत्मानं वेत्थ त्वं पुरुषोत्तम ॥
भूतभावन भूतेश देवदेव जगत्पते ॥ १५ ॥ वक्तु
मर्हस्यशेषेण दिव्याह्यात्मविभूतयः ॥ याभिर्विभू
तिभिर्लोकानिमांस्त्वं व्याप्य तिष्ठसि ॥ १६ ॥ कथं
विद्यामहं योगिंस्त्वां सदा परिचिंतयन् ॥ केषु के
षु च भावेषु चिंत्योऽसि भगवन्मया ॥ १७ ॥ वि
स्तरेणात्मनो योगं विभूतिं च जनार्दन ॥ भूयः क
थय तृप्तिर्हि शृण्वतो नास्ति मेऽमृतम् ॥ १८ ॥ श्री
भगवानुवाच ॥ ॥ हंत ते कथयिष्यामि दिव्या

ह्यात्मविभूतयः ॥ प्राधान्यतः कुरुश्रेष्ठ नास्त्यं
तो विस्तरस्य मे ॥ १९ ॥ अहमात्मा गुडाकेश
सर्वभूताशयास्थितः ॥ अहमादिश्च मध्यं च
भूतानामंत एव च ॥ २० ॥ आदित्यानामहं
विष्णुर्ज्योतिषां रविरंशुमान् ॥ मरीचिर्मरुता
मस्मि नक्षत्राणामहं शशी ॥ २१ ॥ वेदानां
सामवेदोस्मि देवानामस्मि वासवः ॥ इंद्रिया
णां मनश्चास्मि भूतानामस्मि चेतना ॥ २२ ॥
रुद्राणां शंकरश्चास्मि वित्तेशो यक्षरक्षसाम् ॥

वसूनां पावकश्चास्मि मेरुः शिखरिणामहम् ॥ २३
पुरोधसां च मुख्यं मां विद्धि पार्थ बृहस्पतिम् ॥
सेनानीनामहं स्कंदः सरसामस्मि सागरः ॥ २४ ॥
महर्षीणां भृगुरहं गिरामस्म्येकमक्षरम् ॥ यज्ञा
नां जपयज्ञोस्मि स्थावराणां हिमालयः ॥ २५ ॥
अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां देवर्षीणां च नारदः ॥ गंध
र्वाणां चित्ररथः सिद्धानां कपिलो मुनिः ॥ २६ ॥
उच्चैःश्रवसमश्वानां विद्धि माममृतोद्भवम् ॥ ऐ
रावतं गजेंद्राणां नराणां च नराधिपम् ॥ २७ ॥

आयुधानामहं वज्रं धेनूनामस्मि कामधुक् ॥ प्र
जनश्चास्मि कंदर्पः सर्पाणामस्मि वासुकिः ॥
॥ २८ ॥ अनंतश्चास्मि नागानां वरुणो याद
सामहम् ॥ पितॄणामर्यमा चास्मि यमः संयम
तामहम् ॥ २९ ॥ प्रह्लादश्चास्मि दैत्यानां का
लः कलयतामहम् ॥ मृगाणां च मृगेंद्रोऽहं वैन
तेयश्च पक्षिणाम् ॥ ३० ॥ पवनः पवतामस्मि
रामः शस्त्रभृतामहम् ॥ झषाणां मकरश्चास्मि
स्रोतसामस्मि जाह्नवी ॥ ३१ ॥ सर्गाणामादि

रंतश्च मध्यं चैवाहमर्जुन ॥ अध्यात्मविद्या वि
द्यानां वादः प्रवदतामहम् ॥ ३२ ॥ अक्षराणा
मकारोस्मि द्वंद्वः सामासिकस्य च ॥ अहमेवा
क्षयः कालो धाताऽहं विश्वतोमुखः ॥ ३३ ॥ मृ
त्युः सर्वहरश्चाहमुद्भवश्च भविष्यताम् ॥ कीर्तिः
श्रीर्वाक्च नारीणां स्मृतिर्मेधा धृतिः क्षमा॥३४॥
बृहत्साम तथा साम्नां गायत्री छंदसामहम् ॥
मासानां मार्गशीर्षोऽहमृतूनां कुसुमाकरः॥३५॥
द्यूतं छलयतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ॥ ज

योऽस्मि व्यवसायोऽस्मि सत्त्वं सत्त्ववतामहम्
॥ ३६ ॥ वृष्णीनां वासुदेवोऽस्मि पांडवानां ध
नंजयः ॥ मुनीनामप्यहं व्यासः कवीनामुशना
कविः ॥ ३७ ॥ दंडो दमयतामस्मि नीतिरस्मि
जिगीषतां ॥ मौनं चैवास्मि गुह्यानां ज्ञानं ज्ञा
नवतामहम् ॥ ३८ ॥ यच्चापि सर्वभूतानां बीजं
तदहमर्जुन ॥ न तदस्ति विना यत्स्यान्मया भू
तं चराचरम् ॥ ३९ ॥ नांतोऽस्ति मम दिव्यानां
विभूतीनां परंतप ॥ एषतूद्देशतः प्रोक्तो विभूते

विस्तरो मया ॥४० ॥ यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीम
दूर्जितमेव वा ॥ तत्तदेवावगच्छ त्वं मम तेजोंश
संभवम् ॥ ४१ ॥ अथवा बहुनैतेन किं ज्ञातेन त
वार्जुन ॥ विष्टभ्याहमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो
जगत् ॥ ४२ ॥ इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु
ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे वि
भूतियोगोनाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥
॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ मदनुग्रहाय परमं गुह्यम
ध्यात्मसंज्ञितम् ॥ यत्त्वयोक्तं वचस्तेन मोहोऽयं

विगतो मम ॥ १ ॥ भवाप्ययौ हि भूतानां श्रु
तौ विस्तरशो मया ॥ त्वत्तः कमलपत्राक्ष माहा
त्म्यमपि चाव्ययम् ॥ २ ॥ एवमेतद्यथात्थ त्व
मात्मानं परमेश्वर ॥ द्रष्टुमिच्छामि ते रूपमैश्व
रं पुरुषोत्तम ॥ ३ ॥ मन्यसे यदि तच्छक्यं मया
द्रष्टुमिति प्रभो ॥ योगेश्वर ततो मे त्वं दर्शया
त्मानमव्ययम् ॥४॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ प
श्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ना
नाविधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतीनि च ॥

॥ ५ ॥ पश्यादित्यान् वसून् रुद्रानश्विनौ मरुत
स्तथा ॥ बहून्यदृष्टपूर्वाणि पश्याश्चर्याणि भारत
॥ ६ ॥ इहैकस्थं जगत् कृत्स्नं पश्याद्य सचराच
रम् ॥ मम देहे गुडाकेश यच्चान्यद्द्रष्टुमिच्छसि ॥
॥ ७॥ न तु मां शक्यसे द्रष्टुमनेनैव स्वचक्षुषा ॥
दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मे योगमैश्वरम् ॥
॥ ८ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वा ततो
राजन् महायोगेश्वरो हरिः ॥ दर्शयामास पार्था
य परमं रूपमैश्वरम् ॥ ९ ॥ अनेकवक्त्रनयनमने

गी० ५४

काद्भुतदर्शनम् ॥ अनेकदिव्याभरणं दिव्यानेको
द्यतायुधम् ॥ १० ॥ दिव्यमाल्यांबरधरं दिव्यगं
धानुलेपनम् ॥ सर्वाश्चर्यमयं देवमनंतं विश्वतो
मुखम् ॥ ११ ॥ दिवि सूर्यसहस्रस्य भवेद्युगपदु
त्थिता॥ यदि भाः सदृशी सा स्याद्भासस्तस्य म
हात्मनः ॥ १२ ॥ तत्रैकस्थं जगत्कृत्स्नं प्रविभक्त
मनेकधा ॥ अपश्यद्देवदेवस्य शरीरे पांडवस्तदा
॥ १३ ॥ ततः स विस्मयाविष्टो हृष्टरोमा धनं
जयः ॥ प्रणम्य शिरसा देवं कृतांजलिरभाषत

॥ १४ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ पश्यामि देवांस्त
व देव देहे सर्वांस्तथा भूतविशेषसंघान् ॥ ब्रह्मा
णमीशं कमलासनस्थमृषींश्च सर्वानुरगांश्च दि
व्यान् ॥ १५ ॥ अनेकबाहूदरवक्त्रनेत्रं पश्यामि
त्वां सर्वतोऽनंतरूपम् ॥ नांतं न मध्यं न पुनस्त
वादिं पश्यामि विश्वेश्वर विश्वरूप ॥ १६ ॥ कि
रीटिनं गदिनं चक्रिणं च तेजोराशिं सर्वतो दी
प्तिमंतम् ॥ पश्यामि त्वां दुर्निरीक्ष्यं समंताद्दी
प्तानलार्कद्युतिमप्रमेयम् ॥ १७ ॥ त्वमक्षरं पर

मं वेदितव्यं त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ॥
त्वमव्ययः शाश्वतधर्मगोप्ता सनातनस्त्वं पुरु
षो मतो मे ॥ १८॥ अनादिमध्यांतमनंतवीर्य
मनंतबाहुं शशिसूर्यनेत्रम् ॥ पश्यामि त्वां दीप्त
हुताशवक्त्रं स्वतेजसा विश्वमिदं तपंतम् ॥ १९॥
द्यावापृथिव्योरिदमंतरं हि व्याप्तं त्वयैकेन दिश
श्च सर्वाः ॥ दृष्ट्वाऽद्भुतं रूपमुग्रं तवेदं लोकत्रयं
प्रव्यथितं महात्मन् ॥ २० ॥ अमी हि त्वां सुर
संघा विशंति केचिद्भीताः प्रांजलयो गृणंति ॥

स्वस्तीत्युक्त्वा महर्षिसिद्धसंघाः स्तुवंति त्वां स्तु
तिभिः पुष्कलाभिः ॥ २१ ॥ रुद्रादित्या वसवो
ये च साध्या विश्वेऽश्विनौ मरुतश्चोष्मपाश्च ॥
गंधर्वयक्षाः सुरसिद्धसंघा वीक्षंते त्वां विस्मिता
श्चैव सर्वे ॥ २२ ॥ रूपं महत्ते बहुवक्त्रनेत्रं महा
बाहो बहुबाहूरुपादम् ॥ बहूदरं बहुदंष्ट्राकरालं
दृष्ट्वा लोकाः प्रव्यथितास्तथाऽहम् ॥ २३ ॥ नभस्पृ
शं दीप्तमनेकवर्णं व्यात्ताननं दीप्तविशालनेत्रम् ॥
दृष्ट्वा हि त्वां प्रव्यथितांतरात्मा धृतिं न विंदा

मि शमं च विष्णो ॥२४॥ दंष्ट्राकारालानि च ते मुखानि दृष्ट्वैव कालानलसन्निभानि ॥ दिशो न जाने न लभे च शर्म प्रसीद देवेश जगन्निवास ॥ २५ ॥ अमी च त्वां धृतराष्ट्रस्य पुत्राः सर्वे सहैवावनिपालसंघैः ॥ भीष्मो द्रोणः सूतपुत्रस्तथाऽसौ सहास्मदीयैरपि योधमुख्यैः ॥ २६ ॥ वक्त्राणि ते त्वरमाणा विशंति दंष्ट्राकरालानि भयानकानि ॥ केचिद्विलग्ना दशनांतरेषु संदृश्यंते चूर्णितैरुत्तमांगैः ॥ २७ ॥ यथा नदीनां बह

वोंऽबुवेगाः समुद्रमेवाभिमुखा द्रवंति ॥ तथा त
वामी नरलोकवीरा विशंति वक्राण्यभिविज्वलं
ति ॥ २८ ॥ यथा प्रदीप्तं ज्वलनं पतंगा विशंति
नाशाय समृद्धवेगाः ॥ तथैव नाशाय विशंति
लोकास्तवापि वक्राणि समृद्धवेगाः ॥ २९ ॥ ले
लिह्यसे ग्रसमानः समंताल्लोकान् समग्रान् वद
नैर्ज्वलद्भिः ॥ तेजोभिरापूर्य जगत्समग्रं भासस्त
वोग्राः प्रतपंति विष्णो ॥ ३० ॥ आख्याहि मे
को भवानुग्ररूपो नमोऽस्तु ते देववर प्रसीद ॥

विज्ञातुमिच्छामि भवंतमाद्यं न हि प्रजानामि
तव प्रवृत्तिम् ॥ ३१ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥
कालोस्मि लोकक्षयकृत् प्रवृद्धो लोकान् समाह
र्तुमिह प्रवृत्तः ॥ ऋतेऽपि त्वां न भविष्यंति स
र्वे येऽवस्थिताः प्रत्यनीकेषु योधाः ॥ ३२ ॥ त
स्मात्त्वमुत्तिष्ठ यशो लभस्व जित्वा शत्रून् भुंक्ष्व
राज्यं समृद्धम् ॥ मयैवैते निहताः पूर्वमेव नि
मित्तमात्रं भव सव्यसाचिन् ॥ ३३ ॥ द्रोणं च
भीष्मं च जयद्रथं च कर्णं तथाऽन्यानपि योध

वीरान् ॥ मया हतांस्त्वं जहि मा व्यथिष्ठा युध्य
स्व जेतासि रणे सपत्नान् ॥ ३४ ॥ ॥ संजय
उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा वचनं केशवस्य कृतां
जलिर्वेपमानः किरीटी ॥ नमस्कृत्वा भूय एवा
ह कृष्णं सगद्गदं भीत भीतः प्रणम्य ॥ ३५ ॥
॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ स्थाने हृषीकेश तव प्र
कीर्त्या जगत् प्रहृष्यत्यनुरज्यते च ॥ रक्षांसि
भीतानि दिशो द्रवंति सर्वे नमस्यंति च सिद्धसं
घाः ॥ ३६॥ कस्माच्च ते न नमेरन्महात्मन् गरी

यस्मै ब्रह्मणोऽप्यादिकर्त्रे ॥ अनंत देवेश जगन्नि
वास त्वमक्षरं सदसत्तत्परं यत् ॥ ३७ ॥ त्वमा
दिदेवः पुरुषः पुराणस्त्वमस्य विश्वस्य परं नि
धानम् ॥ वेत्तासि वेद्यं च परं च धाम त्वया त
तं विश्वमनंतरूप ॥ ३८ ॥ वायुर्यमोऽग्निर्वरुण
शशांकः प्रजापतिस्त्वं प्रपितामहश्च ॥ नमो न
मस्तेऽस्तु सहस्रकृत्वः पुनश्च भूयोऽपि नमो न
मस्ते ॥ ३९ ॥ नमः पुरस्तादथ पृष्ठतस्ते नमो
ऽस्तु ते सर्वत एव सर्व ॥ अनंतवीर्यामितविक्र

मस्त्वं सर्वं समाप्नोषि ततोऽसि सर्वः ॥ ४० ॥
सखेति मत्वा प्रसभं यदुक्तं हे कृष्ण हे यादव हे
सखेति ॥ अजानता महिमानं तवेदं मया प्र
मादात्प्रणयेन वापि ॥ ४१ ॥ यच्चावहासार्थम
सत्कृतोऽसि विहारशय्यासनभोजनेषु ॥ एकोथ
वाप्यच्युत तत्समक्षं तत्क्षामये त्वामहमप्रमेय
म् ॥ ४२ ॥ पितासि लोकस्य चराचरस्य त्वम
स्य पूज्यश्च गुरुर्गरीयान् ॥ न त्वत्समोस्त्यभ्यधि
कः कुतोऽन्यो लोकत्रयेप्यप्रतिमप्रभावः ॥४३॥

तस्मात् प्रणम्य प्रणिधाय कायं प्रसादये त्वामहमीशमीड्यम् ॥ पितेव पुत्रस्य सखेव सख्युः प्रियः प्रियायार्हसि देव सोढुम् ॥ ४४ ॥ अदृष्टपूर्वं हृषितोऽस्मि दृष्ट्वा भयेन च प्रव्यथितं मनो मे ॥ तदेव मे दर्शय देवरूपं प्रसीद देवेश जगन्निवास ॥ ४५ ॥ किरीटिनं गदिनं चक्रहस्तमिच्छामि त्वां द्रष्टुमहं तथैव ॥ तेनैव रूपेण चतुर्भुजेन सहस्रबाहो भव विश्वमूर्ते ॥ ४६ ॥
॥ श्री भगवानुवाच ॥ ॥ मया प्रसन्नेन तवार्जु

नेदं रूपं परं दर्शितमात्मयोगात् ॥ तेजोमयं वि
श्वमनंतमाद्यं यन्मे त्वदन्येन न दृष्टपूर्वम्॥४७॥
न वेद यज्ञाध्ययनैर्न दानैर्न च क्रियाभिर्न तपो
भिरुग्रैः ॥ एवंरूपः शक्य अहं नृलोके द्रष्टुं त्वद
न्येन कुरुप्रवीर ॥ ४८ ॥ मा ते व्यथा मा च वि
मूढभावो दृष्ट्वा रूपं घोरमीदृङ्ममेदम् ॥ व्यपेत
भीः प्रीतमनाः पुनस्त्वं तदेव मे रूपमिदं प्रपश्य
॥ ४९ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ ॥ इत्यर्जुनं
वासुदेवस्तथोक्त्वा स्वकं रूपं दर्शयामास भूयः ॥

आश्वासयामास च भीतमेनं भूत्वा पुनः सौम्य वपुर्महात्मा ॥ ५० ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ दृष्ट्वेदं मानुषं रूपं तव सौम्यं जनार्दन ॥ इदानीमस्मि संवृत्तः सचेताः प्रकृतिं गतः ॥ ५१ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ सुदुर्दर्शमिदं रूपं दृष्टवानसि यन्मम ॥ देवा अप्यस्य रूपस्य नित्यं दर्शनकांक्षिणः ॥ ५२ ॥ नाहं वेदैर्न तपसा न दानेन न चेज्यया ॥ शक्य एवंविधो द्रष्टुं दृष्टवानसि मां यथा ॥ ५३ ॥ भक्त्या त्वनन्यया

शक्य अहमेवंविधोऽर्जुन॥ ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वेन
प्रवेष्टुं च परंतप ॥ ५४ ॥ मत्कर्मकृन्मत्परमो म
द्भक्तः संगवर्जितः ॥ निर्वैरः सर्वभूतेषु यः स मा
मेति पांडव ॥ ५५ ॥ इति श्रीमद्भगवद्गीता
सूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णा
र्जुनसंवादे विश्वरूपदर्शनयोगो नाम एकाद
शोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥
अर्जुन उवाच ॥ ॥ एवं सततयुक्ता ये भक्ता
स्त्वां पर्युपासते ॥ ये चाप्यक्षरमव्यक्तं तेषां के

योगवित्तमाः ॥ १ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥मय्या
वेश्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते ॥ श्रद्धया
परयोपेतास्ते मे युक्ततमा मताः ॥२॥ येत्वक्ष
रमनिर्देश्यमव्यक्तं पर्युपासते ॥ सर्वत्रगमचिं
त्यं च कूटस्थमचलं ध्रुवम् ॥३॥ सन्नियम्येंद्रि
यग्रामं सर्वत्र समबुद्धयः ॥ ते प्राप्नुवंति मामेव
सर्वभूतहिते रताः ॥४॥ क्लेशोऽधिकतरस्तेषाम
व्यक्तासक्तचेतसाम् ॥अव्यक्ता हि गतिर्दुःखं देह
वद्भिरवाप्यते ॥५॥ ये तु सर्वाणि कर्माणि म

यि संन्यस्य मत्पराः ॥ अनन्येनैव योगेन मां
ध्यायंत उपासते ॥ ६ ॥ तेषामहं समुद्धर्ता मृ
त्युसंसारसागरात्॥भवामि न चिरात्पार्थ मय्या
वेशितचेतसाम् ॥ ७ ॥ मय्येव मन आधत्स्व म
यि बुद्धिं निवेशय ॥ निवसिष्यसि मय्येव अत
ऊर्ध्वं न संशयः ॥ ८ ॥ अथ चित्तं समाधातुं न
शक्नोषि मयि स्थिरम् ॥ अभ्यासयोगेन ततो
मामिच्छाप्तुं धनंजय ॥ ९ ॥ अभ्यासेप्यसमर्थो
ऽसि मत्कर्मपरमो भव ॥ मदर्थमपि कर्माणि कु

र्वन्सिद्धिमवाप्स्यसि ॥ १० ॥ अथैतदप्यशक्तो
सि कर्तुं मद्योगमाश्रितः ॥ सर्वकर्मफलत्यागं त
तः कुरु यतात्मवान् ॥ ११ ॥ श्रेयो हि ज्ञानम
भ्यासाज्ज्ञानाद्ध्यानं विशिष्यते ॥ ध्यानात्कर्म
फलत्यागस्त्यागाच्छांतिरनंतरम् ॥ १२ ॥ अद्वेष्टा
सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च ॥ निर्ममो निरहं
कारः समदुःखसुखः क्षमी ॥ १३ ॥ संतुष्टः सततं
योगी यतात्मा दृढनिश्चयः ॥ मय्यर्पितमनोबुद्धि
र्यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥ १४ ॥ यस्मान्नोद्विजते लो

कोलोकान्नोद्विजते च यः॥हर्षामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तो यः स च मे प्रियः ॥ १५ ॥ अनपेक्षः शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथः ॥ सर्वारंभपरित्यागी यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥ १६ ॥ यो न हृष्यति न द्वेष्टि न शोचति न कांक्षति ॥ शुभाशुभपरित्यागी भक्तिमान् यः स मे प्रियः ॥ १७ ॥ समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः॥ शीतोष्णसुखदुःखेषु समः संगविवर्जितः ॥ १८ ॥ तुल्यनिंदास्तुतिर्मौनी संतुष्टो येन केनचित् ॥ अनिकेतः

स्थिरमतिर्भक्तिमान् मे प्रियो नरः ॥ १९ ॥ ये तु धर्म्यामृतमिदं यथोक्तं पर्युपासते ॥ श्रद्दधाना मत्परमा भक्तास्तेतीव मे प्रियाः ॥ २० ॥ इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योग शास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे भक्तियोगो नाम द्वाद शोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ इदं शरीरं कौंतेय क्षेत्र मित्यभिधीयते ॥ एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ मिति तद्विदः ॥ १ ॥ क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रे

णु भारत ॥ क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं यत्तज्ज्ञानं मतं म
म ॥ २ ॥ तत्क्षेत्रं यच्च यादृक् च यद्विकारि यत
श्च यत् ॥ स च यो यत्प्रभावश्च तत्समासेन मे
शृणु ॥ ३ ॥ ऋषिभिर्बहुधा गीतं छंदोभिर्विवि
धैः पृथक् ॥ ब्रह्मसूत्रपदैश्चैव हेतुमद्भिर्विनिश्चि
तैः ॥ ४ ॥ महाभूतान्यहंकारो बुद्धिरव्यक्तमेव
च ॥ इंद्रियाणि दशैकं च पंच चेंद्रियगोचराः ॥
॥ ५ ॥ इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं संघातश्चेतना धृ
तिः ॥ एतत्क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृतम् ॥

॥ ६ ॥ अमानित्वमदंभित्वमहिंसा क्षांतिरार्जव
म् ॥ आचार्योपासनं शौचं स्थैर्यमात्मविनिग्र
हः ॥ ७ ॥ इंद्रियार्थेषु वैराग्यमनहंकार एव च ॥
जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम् ॥ ८ ॥
असक्तिरनभिष्वंगः पुत्रदारगृहादिषु ॥ नित्यं
च समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥ ८ ॥ मयि
चानन्ययोगे न भक्तिरव्यभिचारिणी ॥ विविक्त
देशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि ॥ १० ॥ अध्यात्म

ज्ञाननित्यत्वं तत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् ॥ एतज्ज्ञान

मिति प्रोक्तमज्ञानं यदतोऽन्यथा ॥ ११ ॥ ज्ञेयं यत्तत्प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वाऽमृतमश्नुते ॥ अनादिमत्परं ब्रह्म न सत्तन्नासदुच्यते ॥ १२ ॥ सर्वतःपाणिपादं तत् सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ॥ सर्वतःश्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ १३ ॥ सर्वेंद्रियगुणाभासं सर्वेंद्रियविवर्जितम् ॥ असक्तं सर्वभृच्चैव निर्गुणं गुणभोक्तृ च ॥ १४ ॥ बहिरंतश्च भूतानामचरं चरमेव च ॥ सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयं दूरस्थं चांतिके च तत् ॥ १५ ॥ अविभ

क्तं च भूतेषु विभक्तमिव च स्थितम् ॥ भूतभर्तृ
च तज्ज्ञेयं ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च ॥ १६ ॥ ज्यो
तिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते ॥ ज्ञानं
ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य धिष्ठितम् ॥ १७ ॥
इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयं चोक्तं समासतः ॥ मद्भ
क्त एतद्विज्ञाय मद्भावायोपपद्यते ॥ १८ ॥ प्रकृ
तिं पुरुषं चैव सिद्ध्यनादी उभावपि ॥ विकारां
श्च गुणांश्चैव विद्धि प्रकृतिसंभवान् ॥ १९ ॥ का

र्यकारणकर्तृत्वे हेतुः प्रकृतिरुच्यते ॥ पुरुषः सु

खदुःखानां भोक्तृत्वे हेतुरुच्यते ॥ २० ॥ पुरुषः
प्रकृतिस्थो हि भुंक्ते प्रकृतिजान् गुणान् ॥कारणं
गुणसंगोऽस्य सदसद्योनिजन्मसु ॥ २१ ॥ उपद्र
ष्टानुमंता च भर्ता भोक्ता महेश्वरः॥ परमात्मेति
चाप्युक्तो देहेऽस्मिन् पुरुषः परः ॥ २२ ॥य एवं
वेत्ति पुरुषं प्रकृतिं च गुणैः सह ॥ सर्वथा वर्त
मानोऽपि न स भूयोऽभिजायते ॥ २३ ॥ ध्याने
नेनात्मनि पश्यंति केचिदात्मानमात्मना ॥ अ
न्ये सांख्येन योगेन कर्मयोगेन चापरे ॥ २४ ॥

अन्ये त्वेवमजानंतः श्रुत्वाऽन्येभ्य उपासते ॥ ते
पि चातितरंत्येव मृत्युं श्रुतिपरायणाः ॥ २५ ॥
यावत्संजायते किंचित्सत्त्वं स्थावरजंगमम् ॥क्षेत्र
क्षेत्रज्ञसंयोगात्तद्विद्धि भरतर्षभ ॥ २६ ॥ समं स
र्वेषु भूतेषु तिष्ठंतं परमेश्वरं॥ विनश्यत्स्वविनश्यं
तं यः पश्यति स पश्यति ॥२७॥ समं पश्यन् हि
सर्वत्र समवस्थितमीश्वरम् ॥ न हिनस्त्यात्मना
त्मानं ततो याति परां गतिम् ॥ २८ ॥ प्रकृत्यै
व च कर्माणि क्रियमाणानि सर्वशः ॥ यः पश्य

ति तथात्मानमकर्तारं स पश्यति ॥ २९ ॥ य
दा भूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति ॥ तत एव
च विस्तारं ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ ३० ॥ अनादि
त्वान्निर्गुणत्वात्परमात्माऽयमव्ययः ॥शरीरस्थो
ऽपि कौंतेय न करोति न लिप्यते ॥ ३१ ॥ यथा
सर्वगतं सौक्ष्म्यादाकाशं नोपलिप्यते ॥ सर्वत्रा
वस्थितो देही तथात्मा नोपलिप्यते ॥ ३२ ॥ य
था प्रकाशयत्येकः कृत्स्नं लोकमिमं रविः ॥ क्षे
त्रं क्षेत्री तथा कृत्स्नं प्रकाशयति भारत ॥ ३३ ॥

क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरेवमंतरं ज्ञानचक्षुषा ॥ भूतप्रकृति
मोक्षं च ये विदुर्यांति ते परम् ॥३४॥ॐतत्सदि
ति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां
योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोगो
नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ छ ॥
॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ परं भूयः प्रवक्ष्यामि ज्ञा
नानां ज्ञानमुत्तमम् ॥ यज्ज्ञात्वा मुनयः सर्वे परां
सिद्धिमितो गताः ॥ १ ॥ इदं ज्ञानमुपाश्रित्य
मम साधर्म्यमागताः ॥ सर्गेपि नोपजायंते प्रल

ये न व्यथंति च ॥ २ ॥ मम योनिर्महद्ब्रह्म त
स्मिन् गर्भं दधाम्यहम् ॥ संभवः सर्वभूतानां त
तो भवति भारत ॥ ३ ॥ सर्वयोनिषु कौंतेय मूर्त
यः संभवंति याः तासां ब्रह्म महद्योनिरहं बी
जप्रदः पिता ॥ ४ ॥ सत्त्वं रजस्तम इति गुणाः
प्रकृतिसंभवाः ॥ निबध्नंति महाबाहो देहे देहि
नमव्ययम् ॥ ५ ॥ तत्र सत्वं निर्मलत्वात् प्रका
शकमनामयम् ॥ सुखसंगेन बध्नाति ज्ञानसंगेन
चानघ ॥ ६ ॥ रजो रागात्मकं विद्धि तृष्णासंगस

गी०
६८

मुद्भवम् ॥ तन्निबध्नाति कौंतेय कर्मसंगेन देहि
नम् ॥ ७ ॥ तमस्त्वज्ञानजं विद्धि मोहनं सर्वदे
हिनाम् ॥ प्रमादालस्यनिद्राभिस्तन्निबध्नाति
भारत ॥ ८ ॥ सत्वं सुखे संजयाति रजः कर्मणि
भारत ॥ ज्ञानमावृत्य तु तमः प्रमादे संजयत्यु
त ॥९॥ रजस्तमश्चाभिभूय सत्वं भवति भारत॥
रजः सत्वं तमश्चैव तमः सत्वं रजस्तथा ॥१०॥
सर्वद्वारेषु देहेऽस्मिन् प्रकाश उपजायते ॥ ज्ञानं
यदा तदा विद्याद्विवृद्धं सत्वमित्युत ॥ ११ ॥

अ०
१४

६८

लोभः प्रवृत्तिरारंभः कर्मणामशमः स्पृहा ॥ रज
स्येतानि जायंते विवृद्धे भरतर्षभ ॥ १२ ॥ अप्र
काशोऽप्रवृत्तिश्च प्रमादो मोह एव च ॥ तमस्ये
तानि जायंते विवृद्धे कुरुनंदन ॥ १३ ॥ यदा स
त्त्वे प्रवृद्धे तु प्रलयं याति देहभृत् ॥ तदोत्तमवि
दाँल्लोकानमलान् प्रतिपद्यते ॥ १४ ॥ रजसि
प्रलयं गत्वा कर्मसंगिषु जायते ॥ तथा प्रलीनस्त
मसि मूढयोनिषु जायते ॥ १५ ॥ कर्मणा सुकृ
तस्याहुः सात्त्विकं निर्मलं फलं ॥ रजसस्तु फलं

दुःखमज्ञानं तमसः फलम् ॥ १६ ॥ सत्वात्संजा
यते ज्ञानं रजसो लोभ एव च ॥ प्रमादमोहौ त
मसो भवतोऽज्ञानमेव च ॥ १७ ॥ ऊर्ध्वं गच्छंति
सत्वस्था मध्ये तिष्ठंति राजसाः ॥ जघन्यगुण
वृत्तिस्था अधो गच्छंति तामसाः ॥ १८ ॥ नान्यं
गुणेभ्यः कर्तारं यदा द्रष्टानुपश्यति ॥ गुणेभ्यश्च
परं वेत्ति मद्भावं सोऽधिगच्छति ॥ १९ ॥ गुणा
नेतानतीत्य त्रीन् देही देहसमुद्भवान् ॥ जन्ममृ
त्युजराव्याधिविमुक्तोऽमृतमश्नुते ॥ २० ॥ ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥ कैर्लिंगैस्त्रीन् गुणानेताननती
तो भवति प्रभो ॥ किमाचारः कथं चैतांस्त्रीन्
गुणानतिवर्तते ॥ २१ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ प्र
काशं च प्रवृत्तिं च मोहमेव च पांडव ॥ न द्वेष्टि
संप्रवृत्तानि न निवृत्तानि कांक्षति ॥ २२ ॥ उदा
सीनवदासीनो गुणैर्यो न विचाल्यते ॥ गुणा व
र्तंत इत्येव योऽवतिष्ठति नेंगते ॥ २३ ॥ समदुः
खसुखः स्वस्थः समलोष्टाश्मकांचनः ॥ तुल्यप्रि
याप्रियो धीरस्तुल्यनिंदात्मसंस्तुतिः ॥२४॥ मा

नापमानयोस्तुल्यस्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः ॥ सर्वारंभपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते ॥ २५ ॥ मां च योऽव्यभिचारेण भक्तियोगेन सेवते ॥ स गुणान् समतीत्यैतान् ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ ॥ २६ ॥ ब्रह्मणो हि प्रतिष्ठाहममृतस्याऽव्ययस्य च ॥ शाश्वतस्य च धर्मस्य सुखस्यैकांतिकस्य च ॥२७॥ ॐतत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे गुणत्रयविभागयोगो नाम चतुर्दशोऽध्यायः॥१४॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ ऊर्ध्वमूलमधःशाखम
श्वत्थं प्राहुरव्ययम् ॥ छंदांसि यस्य पर्णानि य
स्तं वेद स वेदवित् ॥ १ ॥ अधश्चोर्ध्वं प्रसृतास्त
स्य शाखा गुणप्रवृद्धा विषयप्रवालाः ॥ अधश्च
मूलान्यनुसंततानि कर्मानुवंधीनि मनुष्यलो
के ॥ २ ॥ न रूपमस्येह तथोपलभ्यते नांतो न
चादिर्न च संप्रतिष्ठा ॥ अश्वत्थमेनं सुविरूढमू
लमसंगशस्त्रेण दृढेन छित्त्वा ॥ ३ ॥ ततः पदं त
त्परिमार्गितव्यं यस्मिन्गता न निवर्तंति भूयः ॥

तमेव चाद्यं पुरुषं प्रपद्ये यतः प्रवृत्तिः प्रसृता पु
राणी ॥ ४ ॥ निर्मानमोहा जितसंगदोषा अध्या
त्मनित्या विनिवृत्तकामाः ॥द्वंद्वैर्विमुक्ताः सुखदुः
खसंज्ञैर्गच्छंत्यमूढाः पदमव्ययं तत् ॥ ५ ॥ न त
द्भासयते सूर्यो न शशांको न पावकः ॥ यद्गत्वा
न निवर्तंते तद्धाम परमं मम ॥ ६ ॥ ममैवांशो
जीवलोके जीवभूतः सनातनः ॥ मनःषष्ठानीं
द्रियाणि प्रकृतिस्थानि कर्षति ॥ ७ ॥ शरीरं य
दवाप्नोति यच्चाप्युत्क्रामतीश्वरः ॥ गृहीत्वैतानि

संयाति वायुर्गंधानिवाशयात् ॥ ८॥ श्रोत्रं चक्षुः
स्पर्शनं च रसनं घ्राणमेव च ॥ अधिष्ठाय मन
श्चायं विषयानुपसेवते ॥ ९ ॥ उत्क्रामंतं स्थितं
वापि भुंजानं वा गुणान्वितं ॥ विमूढा नानुप
श्यंति पश्यंति ज्ञानचक्षुषः ॥ १० ॥ यतंतो यो
गिनश्चैनं पश्यंत्यात्मन्यवस्थितम् ॥ यतंतोऽप्य
कृतात्मानो नैनं पश्यंत्यचेतसः ॥ ११ ॥ यदा
दित्यगतं तेजो जगद्भासयतेऽखिलम् ॥ यच्चंद्र
मसि यच्चाग्नौ तत्तेजो विद्धि मामकम् ॥ १२ ॥

गामाविश्य च भूतानि धारयाम्यहमोजसा ॥ पु
ष्णामि चौषधीः सर्वाः सोमो भूत्वा रसात्मकः
॥ १३ ॥ अहं वैश्वानरो भूत्वा प्राणिनां देहमा
श्रितः ॥प्राणापानसमायुक्तःपचाम्यन्नं चतुर्विध
म् ॥ १४ ॥ सर्वस्य चाहं हृदि सन्निविष्टो मत्तः
स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं च ॥ वेदैश्च सर्वैरहमेव वे
द्यो वेदांतकृद्वेदविदेव चाहं ॥ १५ ॥ द्वाविमौ
पुरुषौ लोके क्षरश्चाक्षर एव च ॥ क्षरःसर्वाणि
भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते ॥ १६ ॥ उत्तमः

पुरुषस्त्वन्यःपरमात्मेत्युदाहृतः ॥ यो लोकत्र
यमाविश्य बिभर्त्यव्यय ईश्वरः ॥ १७ ॥ यस्मा
त्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः ॥ अतोऽस्मि
लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः ॥१८ ॥ यो
मामेवमसंमूढो जानाति पुरुषोत्तमम् ॥ स स
र्वविद्भजति मां सर्वभावेन भारत ॥ १९ ॥ इति
गुह्यतमं शास्त्रमिदमुक्तं मयाऽनघ ॥ एतद्बुध्वा
बुद्धिमान् स्यात्कृतकृत्यश्च भारत ॥ २० ॥ ॐ
तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मवि

ध्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे पुराणपुरु
षोत्तमयोगो नाम पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥
॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ अभयं सत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञा
नयोगव्यवस्थितिः ॥ दानं दमश्च यज्ञश्च स्वा
ध्यायस्तप आर्जवम् ॥ १ ॥ अहिंसा सत्यमक्रो
धस्त्यागः शांतिरपैशुनम् ॥ दयाभूतेष्वलोलु
त्वं मार्दवं ह्रीरचापलम् ॥ २ ॥ तेजः क्षमा धृ
तिः शौचमद्रोहो नातिमानिता ॥ भवंति संपदं
दैवीमभिजातस्य भारत ॥ ३ ॥ दंभो दर्पोऽभि

मानश्च क्रोधः पारुष्यमेव च ॥ अज्ञानं चाभि
जातस्य पार्थ संपदमासुरीम् ॥ ४ ॥ दैवी संप
द्विमोक्षाय निबंधायासुरी मता ॥ मा शुचः संप
दं दैवीमभिजातोऽसि पांडव ॥ ५ ॥ द्वौ भूतस
र्गौ लोकेऽस्मिन् दैव आसुर एव च ॥ दैवो विस्त
रशः प्रोक्त आसुरं पार्थ मे शृणु ॥ ६ ॥ प्रवृत्तिं
च निवृत्तिं च जना न विदुरासुराः ॥ न शौचं
नापि चाचारो न सत्यं तेषु विद्यते ॥ ७ ॥ अस
त्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वरम् ॥ अपरस्परसं

भूतं किमन्यत्कामहैतुकम् ॥ ८ ॥ एतां दृष्टिम
वष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ॥ प्रभवंत्युग्रकर्मा
णः क्षयाय जगतो हिताः ॥ ९ ॥ काममाश्रित्य
दुष्पूरं दंभमानमदान्विताः ॥ मोहाद्गृहीत्वाऽस
द्ग्राहान्न प्रवर्तंतेऽशुचिव्रताः ॥ १० ॥ चिंतामप
रिमेयां च प्रलयांतामुपाश्रिताः ॥ कामोपभोग
परमा एतावदिति निश्चिताः ॥ ११ ॥ आशापा
शशतैर्बद्धाः कामक्रोधपरायणाः ॥ ईहंते काम
भोगार्थमन्यायेनार्थसंचयान् ॥ १२ ॥ इदम

द्य मया लब्धमिमं प्राप्स्ये मनोरथम् ॥ इदम
स्तीदमपि मे भविष्यति पुनर्धनम् ॥ १३ ॥ अ
सौ मया हतः शत्रुर्हनिष्ये चापरानपि ॥ ईश्व
रोऽहमहं भोगी सिद्धोऽहं बलवान् सुखी ॥१४॥
आढ्योऽभिजनवानस्मि कोन्योऽस्ति सदृशो म
या ॥ यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्य इत्यज्ञानविमो
हिताः ॥ १५ ॥ अनेकचित्तविभ्रांता मोहजाल
समावृताः ॥ प्रसक्ताः कामभोगेषु पतंति नरके
ऽशुचौ ॥ १६ ॥ आत्मसंभाविताः स्तब्धा धन

मानमदान्विताः ॥ यजंते नामयज्ञैस्ते दम्भेना
विधिपूर्वकम् ॥ १७ ॥ अहंकारं बलं दर्पं कामं
क्रोधं च संश्रिताः ॥ ममात्मपरदेहेषु प्रद्विषंतो
ऽभ्यसूयकाः ॥ १८ ॥ तानहं द्विषतः क्रूरान् सं
सारेषु नराधमान् ॥ क्षिपाम्यजस्रमशुभानासु
रीष्वेव योनिषु ॥ १९ ॥ आसुरीं योनिमापन्ना
मूढा जन्मनि जन्मनि ॥ मामप्राप्यैव कौंतेय
ततो यांत्यधमां गतिम् ॥ २० ॥ त्रिविधं नरक
स्येदं द्वारं नाशनमात्मनः ॥ कामः क्रोधस्तथा

लोभस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत् ॥ २१ ॥ एतैर्विमु
क्तः कौंतेय तमोद्वारैस्त्रिभिर्नरः ॥ आचरत्यात्म
नः श्रेयस्ततो याति परां गतिम् ॥ २२ ॥ यः शा
स्त्रविधिमुत्सृज्य वर्तते कामकारतः ॥ न स सि
द्धिमवाप्नोति न सुखं न परां गतिम् ॥ २३ ॥ त
स्माच्छास्त्रं प्रमाणं ते कार्याकार्यव्यवस्थितौ ॥
ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं कर्म कर्तुमिहार्हसि ॥
॥ २४ ॥ ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु
ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे दैवा

सुरसंपद्विभागयोगो नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥
॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ ये शास्त्रविधिमुत्सृज्य
यजंते श्रद्धयाऽन्विताः ॥ तेषां निष्ठा तु का कृष्ण
सत्वमाहो रजस्तमः ॥ १ ॥ ॥ श्रीभगवानुवा
च ॥ ॥ त्रिविधा भवति श्रद्धा देहिनां सा स्व
भावजा ॥ सात्विकी राजसी चैव तामसी चेति
तां शृणु ॥ २ ॥ सत्वानुरूपा सर्वस्य श्रद्धा भव
ति भारत ॥ श्रद्धामयोऽयं पुरुषो यो यच्छ्रद्धः
स एव सः ॥ ३ ॥ यजंते सात्विका देवान्यक्षर

क्षांसि राजसाः ॥ प्रेतान् भूतगणांश्चान्ये यजंते
तामसा जनाः ॥ ४ ॥ अशास्त्रविहितं घोरं त
प्यंते ये तपो जनाः ॥ दंभाहंकारसंयुक्ताः काम
रागवलान्विताः ॥ ५ ॥ कर्षयंतः शरीरस्थं भूत
ग्राममचेतसः ॥ मां चैवांतःशरीरस्थं तान् वि
द्ध्यसुरनिश्चयान् ॥ ६ ॥ आहारस्त्वपि सर्वस्य
त्रिविधो भवति प्रियः ॥ यज्ञस्तपस्तथा दानं ते
षां भेदमिमं शृणु ॥ ७ ॥ आयुःसत्ववलारोग्य
सुखप्रीतिविवर्धनाः ॥ रस्याः स्निग्धाः स्थिरा हृ

घा आहाराः सात्विकप्रियाः ॥ ८ ॥ कट्वम्लल
वणात्युष्णतीक्ष्णरूक्षविदाहिनः ॥ आहारा राज
सस्येष्टा दुःखशोकामयप्रदाः ॥ ९ ॥ यातयामं
गतरसं पूति पर्युषितं च यत् ॥ उच्छिष्टमपि चा
मेध्यं भोजनं तामसप्रियम् ॥ १० ॥ अफला
कांक्षिभिर्यज्ञो विधिदृष्टो य इज्यते ॥ यष्टव्यमे
वेति मनः समाधाय स सात्विकः ॥ ११ ॥ अ
भिसंधाय तु फलं दंभार्थमपि चैव यत् ॥ इज्यते
भरतश्रेष्ठ तं यज्ञं विद्धि राजसं ॥ १२ ॥ विधिहीं

नमसृष्टान्नं मंत्रहीनमदक्षिणम् ॥ श्रद्धाविरहितं
यज्ञं तामसं परिचक्षते ॥ १३ ॥ देवद्विजगुरुप्रा
ज्ञपूजनं शौचमार्जवम् ॥ ब्रह्मचर्यमहिंसा च शा
रीरं तप उच्यते ॥१४॥ अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं
प्रियहितं च यत् ॥ स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्म
यं तप उच्यते ॥ १५ ॥ मनःप्रसादः सौम्यत्वं
मौनमात्मविनिग्रहः ॥ भावसंशुद्धिरित्येतत्तपो
मानसमुच्यते ॥ १६ ॥ श्रद्धया परया तप्तं तप
स्तत्त्रिविधं नरैः ॥ अफलाकांक्षिभिर्युक्तैः सात्त्वि

कं परिचक्षते ॥ १७ ॥ सत्कारमानपूजार्थं तपो
दंभेन चैव यत् ॥ क्रियते तदिह प्रोक्तं राजसं च
लमध्रुवम् ॥ १८ ॥ मूढग्राहेणात्मनो यत् पीड
या क्रियते तपः ॥ परस्योत्सादनार्थं वा तत्ताम
समुदाहृतम् ॥ १९ ॥ दातव्यमिति यद्दानं दीय
तेऽनुपकारिणे ॥ देशे काले च पात्रे च तद्दानं
सात्त्विकं स्मृतम् ॥ २० ॥ यत्तु प्रत्युपकारार्थं फ
लमुद्दिश्य वा पुनः ॥ दीयते च परिक्लिष्टं तद्राज
समुदाहृतम् ॥ २१ ॥ अदेशकाले यद्दानमपात्रे

भ्यश्च दीयते ॥ असत्कृतमवज्ञातं तत्तामसमु
दाहृतम् ॥ २२ ॥ ओंतत्सदिति निर्देशो ब्रह्म
णास्त्रिविधः स्मृतः ॥ ब्राह्मणास्तेन वेदाश्च यज्ञा
श्च विहिताः पुरा ॥ २३ ॥ तस्मादोमित्युदाहृ
त्य यज्ञदानतपःक्रियाः ॥ प्रवर्तंते विधानोक्ताः
सततं ब्रह्मवादिनाम् ॥ २४ ॥ तदित्यनभिसंधा
य फलं यज्ञतपःक्रियाः ॥ दानक्रियाश्च विविधाः
क्रियंते मोक्षकांक्षिभिः ॥ २५ ॥ सद्भावे साधु
भावे च सदित्येतत्प्रयुज्यते ॥ प्रशस्ते कर्मणि

तथा सच्छब्दः पार्थ युज्यते ॥ २६ ॥ यज्ञे तपसि दाने च स्थितिः सदिति चोच्यते ॥ कर्म चैव तदर्थीयं सदित्येवाभिधीयते ॥ २७ ॥ अश्रद्धया हुतं दत्तं तपस्तप्तं कृतं च यत् ॥ असदित्युच्यते पार्थ न च तत्प्रेत्य नो इह॥२८॥ॐ तत्सदिति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे श्रद्धात्रयविभागयोगो नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ छ ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥ संन्यासस्य महाबाहो त

त्वमिच्छामि वेदितुम् ॥ त्यागस्य च हृषीकेश
पृथक्केशिनिषूदन ॥ १ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥
काम्यानां कर्मणां न्यासं संन्यासं कवयो वि
दुः ॥ सर्वकर्मफलत्यागं प्राहुस्त्यागं विचक्षणाः ॥
॥ २ ॥ त्याज्यं दोषवदित्येके कर्म प्राहुर्मनीषि
णः ॥ यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यमिति चापरे
॥ ३॥ निश्चयं शृणु मे तत्र त्यागे भरतसत्तम ॥
त्यागो हि पुरुषव्याघ्र त्रिविधः संप्रकीर्तितः ॥
॥ ४ ॥ यज्ञदानतपः कर्म न त्याज्यं कार्यमेव त

त् ॥ यज्ञो दानं तपश्चैव पावनानि मनीषिणाम्
॥ ५ ॥ एतान्यपि तु कर्माणि संगं त्यक्त्वा फला
नि च ॥ कर्तव्यानीति मे पार्थ निश्चितं मतमु
त्तमम् ॥ ६ ॥ नियतस्य तु संन्यासः कर्मणो
नोपपद्यते ॥ मोहात्तस्य परित्यागस्तामसः प
रिकीर्तितः ॥ ७ ॥ दुःखमित्येव यत्कर्म कायक्ले
शभयात्त्यजेत् ॥ स कृत्वा राजसं त्यागं नैव
त्यागफलं लभेत् ॥ ८ ॥ कार्यमित्येव यत्कर्म
नियतं क्रियतेऽर्जुन ॥ संगं त्यक्त्वा फलं चैव स

त्यागः सात्त्विको मतः ॥ ९ ॥ न द्वेष्ट्यकुशलं क
र्म कुशले नानुषज्जते ॥ त्यागी सत्त्वसमाविष्टो
मेधावी छिन्नसंशयः ॥ १० ॥ न हि देहभृता श
क्यं त्यक्तुं कर्माण्यशेषतः ॥ यस्तु कर्मफलत्या
गी स त्यागीत्यभिधीयते ॥ ११ ॥ अनिष्टमिष्टं
मिश्रं च त्रिविधं कर्मणः फलम् ॥ भवत्यत्या
गिनां प्रेत्य न तु संन्यासिनां क्वचित् ॥ १२ ॥
पंचैतानि महाबाहो कारणानि निबोध मे ॥ सां
ख्ये कृतांते प्रोक्तानि सिद्धये सर्वकर्मणाम् ॥

॥ १३ ॥ अधिष्ठानं तथा कर्ता करणं च पृथग्वि
धम् ॥ विविधाश्च पृथक्चेष्टा दैवं चैवात्र पंचम
म् ॥ १४ ॥ शरीरवाङ्मनोभिर्यत्कर्म प्रारभते न
रः ॥ न्याय्यं वा विपरीतं वा पंचैते तस्य हेतवः
॥ १५ ॥ तत्रैवं सति कर्तारमात्मानं केवलं तु
यः ॥ पश्यत्यकृतबुद्धित्वान्न स पश्यति दुर्मतिः
॥ १६ ॥ यस्य नाहंकृतो भावो बुद्धिर्यस्य न लि
प्यते ॥ हत्वापि स इमाँल्लोकान्न हंति न निब
ध्यते ॥ १७ ॥ ज्ञानं ज्ञेयं परिज्ञाता त्रिविधा क

र्मचोदना ॥ करणं कर्म कर्तेति त्रिविधः कर्मसं
ग्रहः ॥ १८ ॥ ज्ञानं कर्म च कर्ता च त्रिधैव गु
णभेदतः ॥ प्रोच्यते गुणसंख्याने यथावच्छृणु
तान्यपि ॥ १९ ॥ सर्वभूतेषु येनैकं भावमव्यय
मीक्षते ॥ अविभक्तं विभक्तेषु तज्ज्ञानं विद्धि सा
त्विकम्॥२०॥पृथक्त्वेन तु यज्ज्ञानं नानाभावा
न् पृथग्विधान् ॥ वेत्ति सर्वेषु भूतेषु तज्ज्ञानं वि
द्धि राजसम् ॥ २१ ॥ यत्तु कृत्स्नवदेकस्मिन्कार्ये
सक्तमहेतुकम् ॥ अतत्त्वार्थवदल्पं च तत्तामस

मुदाहृतम् ॥ २२ ॥ नियतं संगरहितमरागद्वेष
तःकृतम् ॥ अफलप्रेप्सुना कर्म यत्तत्सात्विक
मुच्यते ॥ २३ ॥ यत्तु कामेप्सुना कर्म साहंकारे
ण वा पुनः ॥ क्रियते बहुलायासं तद्राजसमुदा
हृतम् ॥ २४ ॥ अनुबंधं क्षयं हिंसामनवेक्ष्य च
पौरुषम् ॥ मोहादारभ्यते कर्म तत्तामसमुदाहृ
तम् ॥ २५ ॥ मुक्तसंगोऽनहंवादी धृत्युत्साहसम
न्वितः ॥ सिद्ध्यसिद्ध्योर्निर्विकारः कर्ता सात्वि
क उच्यते ॥ २६ ॥ रागी कर्म फलप्रेप्सुर्लुब्धो

हिंसात्मको ऽशुचिः ॥ हर्षशोकान्वितः कर्ता रा
जसः परिकीर्तितः ॥ २७ ॥ अयुक्तः प्राकृतः स्त
ब्धः शठो नैष्कृतिकोऽलसः ॥ विषादी दीर्घसूत्री च
कर्ता तामस उच्यते ॥ २८ ॥ बुद्धेर्भेदं धृतेश्चैव
गुणतस्त्रिविधं शृणु ॥ प्रोच्यमानमशेषेण पृथ
क्त्वेन धनंजय ॥ २९ ॥ प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च
कार्याकार्ये भयाभये ॥ बंधं मोक्षं च या वेत्ति
बुद्धिः सा पार्थ सात्विकी ॥ ३० ॥ यया धर्मम
धर्मं च कार्यं चाकार्यमेव च ॥ अयथावत् प्रजा

नाति बुद्धिः सा पार्थ राजसी ॥ ३१ ॥ अधर्मं धर्ममिति या मन्यते तमसावृता ॥ सर्वार्थान् विपरीतांश्च बुद्धिः सा पार्थ तामसी ॥ ३२॥ धृत्या यया धारयते मनः प्राणेंद्रियक्रियाः ॥ योगेनाव्यभिचारिण्या धृतिः सा पार्थ सात्विकी॥३३॥ यया तु धर्मकामार्थान् धृत्या धारयतेऽर्जुन ॥ प्रसंगेन फलकांक्षी धृतिः सा पार्थ राजसी ॥ ॥ ३३ ॥ यया स्वप्नं भयं शोकं विषादं मदमेव च ॥ न विमुंचति दुर्मेधा धृतिः सा पार्थ ताम

सी॥३५॥ सुखं त्विदानीं त्रिविधं शृणु मे भरत
र्षभ॥अभ्यासाद्रमते यत्र दुःखांतं च निगच्छति
॥३६॥यत्तदग्रे विषमिव परिणामेऽमृतोपमम् ॥
तत्सुखं सात्विकं प्रोक्तमात्मबुद्धिप्रसादजम् ॥
॥ ३७ ॥ विषयेंद्रियसंयोगाद्यत्तदग्रेऽमृतोपमम्॥
परिणामे विषमिव तत्सुखं राजसं स्मृतम् ॥
॥३८॥ यदग्रे चानुबंधे च सुखं मोहनमात्मनः॥
निद्रालस्यप्रमादोत्थं तत्तामसमुदाहृतम् ॥३९॥
न तदस्ति पृथिव्यां वा दिवि देवेषु वा पुनः ॥सत्वं

प्रकृतिजैर्मुक्तं यदेभिः स्यात्त्रिभिर्गुणैः ॥ ४० ॥ब्रा
ह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां च परंतप ॥ कर्माणि
प्रविभक्तानि स्वभावप्रभवैर्गुणैः ॥ ४१ ॥ शमो द
मस्तपः शौचं क्षांतिरार्जवमेव च॥ ज्ञानं विज्ञान
मास्तिक्यं ब्रह्मकर्म स्वभावजम् ॥४२ ॥शौर्यं ते
जो धृतिर्दाक्ष्यं युद्धे चाप्यपलायनम् ॥ दानमी
श्वरभावश्च क्षात्रं कर्म स्वभावजम् ॥ ४३॥ कृषि
गोरक्ष्यवाणिज्यं वैश्यकर्म स्वभावजम् ॥ परिच
र्यात्मकं कर्म शूद्रस्यापि स्वभावजम् ॥४४॥ स्वे

स्वे कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते नरः ॥स्वकर्म
निरतः सिद्धिं यथा विंदति तच्छृणु ॥ ४५ ॥ य
तः प्रवृत्तिर्भूतानां येन सर्वमिदं ततम् ॥ स्वकर्म
णा तमभ्यर्च्य सिद्धिं विंदति मानवः॥४६॥श्रेया
न् स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ॥ स्वभा
वनियतं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥४७॥ स
हजं कर्म कौंतेय सदोषमपि न त्यजेत् ॥ सर्वारं
भा हि दोषेण धूमेनाग्निरिवावृताः ॥ ४८ ॥ अस
क्तबुद्धिः सर्वत्र जितात्मा विगतस्पृहः ॥ नैष्कर्म्य

गी०
८५

सिद्धिं परमां संन्यासेनाधिगच्छति ॥ ४९ ॥ सि
द्धिं प्राप्तो यथा ब्रह्म तथाऽऽप्नोति निबोध मे ॥स
मासेनैव कौंतेय निष्ठा ज्ञानस्य या परा ॥५० ॥
बुद्ध्या विशुद्धया युक्तो धृत्यात्मानं नियम्य च॥
शब्दादीन्विषयांस्त्यक्त्वा रागद्वेषौ व्युदस्य च ॥
॥ ५१ ॥ विविक्तसेवी लघ्वाशी यतवाक्कायमान
सः ॥ ध्यानयोगपरो नित्यं वैराग्यं समुपाश्रितः
॥ ५२ ॥ अहंकारं वलं दर्पं कामं क्रोधं परिग्रहम्
विमुच्य निर्ममः शांतो ब्रह्मभूयाय कल्पते॥५३॥

अ०
१८

ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न कांक्षति ॥ स
मः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते परां॥५४॥भक्त्या
मामभिजानाति यावान्यश्चास्मि तत्त्वतः ॥ ततो
मां तत्त्वतो ज्ञात्वा विशते तदनंतरम् ॥ ५५ ॥ स
र्वकर्माण्यपि सदा कुर्वाणो मद्व्यपाश्रयः ॥ मत्प्र
सादादवाप्नोति शाश्वतं पदमव्ययम् ॥ ५६ ॥ चे
तसा सर्वकर्माणि मयि संन्यस्य मत्परः ॥ बुद्धि
योगमुपाश्रित्य मच्चित्तः सततं भव ॥ ५७ ॥ म
च्चित्तः सर्वदुर्गाणि मत्प्रसादात्तरिष्यसि ॥ अथ

चेत्त्वमहंकारान्न श्रोष्यसि विनंक्ष्यसि ॥ ५८ ॥ य
दहंकारमाश्रित्य न योत्स्य इति मन्यसे ॥ मिथ्यै
ष व्यवसायस्ते प्रकृतिस्त्वां नियोक्ष्यति ॥ ५९ ॥
स्वभावजेन कौंतेय निबद्धः स्वेन कर्मणा ॥ कर्तुं
नेच्छसि यन्मोहात् करिष्यस्यवशोऽपि तत् ६० ॥
ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ॥भ्रामय
न् सर्वभूतानि यंत्रारूढानि मायया ॥ ६१॥तमे
व शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत ॥ तत्प्रसादात्
परां शांतिं स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम् ॥६२॥इ

ति ते ज्ञानमाख्यातं गुह्याद्गुह्यतरं मया ॥ विमृ
श्यैतदशेषेण यथेच्छसि तथा कुरु ॥ ६३ ॥ सर्व
गुह्यतमं भूयः शृणु मे परमं वचः ॥ इष्टोऽसि मे
दृढमिति ततो वक्ष्यामि ते हितम् ॥६४ ॥मन्म
ना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ॥मामेवै
ष्यसि सत्यं ते प्रतिजाने प्रियोऽसि मे ॥ ६५ ॥
सर्वधर्मान् परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ॥ अहं
त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ६६॥
इदं ते नातपस्काय नाभक्ताय कदाचन ॥ न चा

शुश्रूषवे वाच्यं न च मां योऽभ्यसूयति ॥६७॥ य इदं परमं गुह्यं मद्भक्तेष्वभिधास्यति ॥भक्तिं मयि परां कृत्वा मामेवैष्यत्यसंशयः ॥ ६८ ॥ न च तस्मान्मनुष्येषु कश्चिन्मे प्रियकृत्तमः ॥ भविता न च मे तस्मादन्यः प्रियतरो भुवि ॥ ६९ ॥ अध्येष्यते च य इमं धर्म्यं संवादमावयोः ॥ ज्ञानयज्ञेन तेनाहमिष्टःस्यामिति मे मतिः॥७०॥ श्रद्धावाननसूयश्च शृणुयादपि यो नरः॥ सोऽपि मुक्तःशुभाँल्लोकान्प्राप्नुयात्पुण्यकर्मणाम् ॥७१॥ कच्चि

देतच्छ्रुतं पार्थ त्वयैकाग्रेण चेतसा ॥ कच्चिदज्ञान
संमोहः प्रनष्टस्ते धनंजय ॥ ७२ ॥ ॥ अर्जुन उ
वाच ॥ ॥ नष्टो मोहः स्मृतिर्लब्धा त्वत्प्रसादा
न्मयाऽच्युत ॥ स्थितोऽस्मि गतसंदेहः करिष्ये व
चनं तव ॥ ७३ ॥ ॥ संजय उवाच ॥ ॥इत्यहं
वासुदेवस्य पार्थस्य च महात्मनः॥संवादमिमम
श्रौषमद्भुतं रोमहर्षणम् ॥ ७४ ॥ व्यासप्रसादा
च्छ्रुतवानेतद्गुह्यमहं परम् ॥ योगं योगेश्वरात् कृ
ष्णात् साक्षात् कथयतः स्वयम् ॥ ७५ ॥ राजन्

संस्मृत्य संस्मृत्य संवादमिममद्भुतम् ॥ केशवार्जुनयोः पुण्यं हृष्यामि च मुहुर्मुहुः ॥७६॥ तच्च संस्मृत्य संस्मृत्य रूपमत्यद्भुतं हरेः॥विस्मयो मे महान् राजन् हृष्यामि च पुनःपुनः ॥७७ ॥ यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः ॥ तत्र श्रीर्विजयो भूतिर्ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ॥७८॥ॐतत्सदिति श्रीम०ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृ०मोक्षसंन्यासयोगोनामाऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

॥ अथ विष्णुसहस्रनामप्रारंभः ॥

श्रीमल्लक्ष्मीवेंकटेशाय नमः ॥ यस्य स्मरणमात्रे
ण जन्मसंसारबन्धनात् ॥ विमुच्यते नमस्तस्मै
विष्णवे प्रभविष्णवे ॥ १ ॥ नमः समस्तभूताना
मादिभूताय भूभृते ॥ अनेकरूपरूपाय विष्णवे
प्रभविष्णवे ॥ २ ॥ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ ॥ श्रु
त्वा धर्मानशेषेण पावनानि च सर्वशः ॥ युधि
ष्ठिरः शांतनवं पुनरेवाभ्यभाषत ॥ ३ ॥ किमेकं
दैवतं लोके किं वाप्येकं परायणम् ॥ स्तुवन्तः कं

कमर्चन्तः प्राप्नुयुर्मानवाः शुभम् ॥ ४ ॥ को ध
र्मः सर्वधर्माणां भवतःपरमो मतः ॥ किं जप
न्मुच्यते जन्तुर्जन्मसंसारबन्धनात् ॥५ ॥ ॥ भी
ष्म उवाच ॥ ॥ जगत्प्रभुं देवदेवमनंतं पुरुषोत्त
मम् ॥ स्तुवन्नामसहस्रेण पुरुषः सततोत्थितः
॥ ६ ॥ तमेव चार्चयन्नित्यं भक्त्या पुरुषमव्य
यम् ॥ ध्यायन्स्तुवन्नमस्यंश्च यजमानस्तमेव च
॥ ७ ॥ अनादिनिधनं विष्णुं सर्वलोकमहेश्वरं ॥
लोकाध्यक्षं स्तुवन्नित्यं सर्वदुःखातिगो भवेत् ॥

॥ ८ ॥ ब्रह्मण्यं सर्वधर्मज्ञं लोकानां कीर्तिवर्धन
म् ॥ लोकनाथं महद्भूतं सर्वभूतभवोद्भवम् ॥ ९ ॥
एष मे सर्वधर्माणां धर्मोऽधिकतमो मतः ॥ यद्भ
क्त्या पुंडरीकाक्षं स्तवैरर्चेन्नरः सदा ॥ १० ॥ पर
मं यो महत्तेजः परमं यो महत्तपः ॥ परमं यो
महद्ब्रह्म परमं यः परायणम् ॥ ११ ॥ पवित्राणां
पवित्रं यो मंगलानां च मंगलम् ॥ दैवतं देवता
नां च भूतानां योऽव्ययः पिता ॥ १२ ॥ यतः स
र्वाणि भूतानि भवंत्यादियुगागमे ॥ यस्मिंश्च प्र

लयं यान्ति पुनरेव युगक्षये ॥ १३ ॥ तस्य लोकप्रधानस्य जगन्नाथस्य भूपते ॥ विष्णोर्नामसहस्रं मे शृणु पापभयापहम् ॥ १४ ॥ यानि नामानि गौणानि विख्यातानि महात्मनः ॥ ऋषिभिः परिगीतानि तानि वक्ष्यामि भूतये ॥१५॥ ऋषिर्नाम्नां सहस्रस्य वेदव्यासो महामुनिः॥ छंदोऽनुष्टुप् तथा देवो भगवान् देवकीसुतः ॥ १६॥ विष्णुं जिष्णुं महाविष्णुं प्रभविष्णुं महेश्वरं ॥अनेकरूपदैत्यांतं नमामि पुरुषोत्तमं ॥ १७॥ अस्य

श्रीविष्णोर्दिव्यसहस्रनामस्तोत्रमहामंत्रस्य भगवान्वेदव्यास ऋषिः॥अनुष्टुप्छंदः॥ श्रीकृष्णःपरमात्मा श्रीमन्नारायणो देवता॥अमृतांशूद्भवो भानुरिति बीजं॥ देवकीनंदनःस्रष्टेति शक्तिः॥ त्रिसामा सामगःसामेति हृदयं॥शंखभृन्नंदकी चक्रीति कीलकम्॥ शार्ङ्गधन्वा गदाधर इत्यस्त्रम्॥ रथांगपाणिरक्षोभ्यः इति कवचम्॥ उद्भवःक्षोभणो देव इति परमो मंत्रः॥ श्रीकृष्णप्रीत्यर्थं सहस्रनामजपे विनियोगः॥ अथ करन्यासः ॐउ

द्भवाय अंगुष्ठाभ्यां नमः ॐ क्षोभणाय तर्जनी
भ्यां नमः ॥ ॐ देवाय मध्यमाभ्यां नमः ॥ ॐ उ
द्भवाय अनामिकाभ्यां नमः ॥ ॐ क्षोभणाय क
निष्ठिकाभ्यां नमः ॐ देवाय करतलकरपृष्ठा
भ्यां नमः ॥ इतिकरन्यासः ॥ अथ हृदयादिषडं
गन्यासः ॥ सुवृत्तः सुमुखः सूक्ष्मः ज्ञानाय हृद
याय नमः ॥ सहस्रमूर्धा विश्वात्मा ऐश्वर्याय शि
रसे स्वाहा ॥ सहस्रार्चिः सप्तजिह्वः शक्त्यै शिखा
यै वषट् ॥ त्रिसामा सामगः साम बलाय कव

चाय हुं ॥ रथांगपाणिरक्षोभ्यः तेजसे नेत्राभ्यां वौषट् ॥ शार्ङ्गधन्वा गदाधरः वीर्याय अस्त्राय फट् ॥ऋतुः सुदर्शनः कालः भूर्भुवः स्वरोम् दिग्बंधः॥ इतिहृदयादिन्यासः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ अथ ध्यानं ॥

ॐक्षीरोदन्वत्प्रदेशे शुचिमणिविलसत्सैकतेर्मौक्तिकानां मालाक्लृप्तासनस्थः स्फटिकमणिनिभैर्मौक्तिकैर्मंडितांगः॥ शुभ्रैरभ्रैरदभ्रैरुपरिविरचितैर्मुक्तपीयूषवर्षैरानंदी नः पुनीयादरिनलिनग

दाशंखपाणिर्मुकुंदः ॥ १ ॥ अथवा ॥ भूःपादौ
यस्य नाभिर्वियदसुरानिलश्चंद्रसूर्यौ च नेत्रे कर्णा
वाशाशिरो द्यौर्मुखमपि दहनो यस्य वास्तेयमब्
ब्धिः ॥ अंतःस्थं यस्य विश्वं सुरनरखगगोभोगि
गंधर्वदैत्यैश्चित्रं रंरम्यते तं त्रिभुवनवपुषं विष्णु
मीशं नमामि ॥ २ ॥ अथवा शांताकारं भुजग
शयनं पद्मनाभं सुरेशं विश्वाधारं गगनसदृशं मे
घवर्णं शुभांगम् ॥ लक्ष्मीकांतं कमलनयनं यो
गिभिर्ध्यानगम्यं वंदे विष्णुं भवभयहरं सर्वलो

कैकनाथम् ॥ ३ ॥ अथवा ॥ मेघश्यामं पीतकौ
शेयवासं श्रीवत्सांकं कौस्तुभोद्भासितांगम् ॥ पु
ण्योपेतं पुंडरीकायताक्षं विष्णुं वंदे सर्वलोकैक
नाथम् ॥ ४ ॥ अथवा ॥ सशंखचक्रं सकिरीटकुं
डलं सपीतवस्त्रं सरसीरुहेक्षणम् ॥सहारवक्षःस्थ
लकौस्तुभश्रियं नमामि विष्णुं शिरसा चतुर्भु
जम् ॥ ५॥ ॥ ॥ ॥ ॥
ॐविश्वं विष्णुर्वषट्कारो भूतभव्यभवत्प्रभुः ॥
भूतकृद्भूतभृद्भावो भूतात्मा भूतभावनः ॥ १ ॥

वि० 		स०

५

पूतात्मा परमात्मा च मुक्तानां परमा गतिः॥ अ
व्ययः पुरुषः साक्षी क्षेत्रज्ञोऽक्षर एव च ॥ २ ॥
योगो योगविदां नेता प्रधानपुरुषेश्वरः॥ नारसिं
हवपुः श्रीमान् केशवः पुरुषोत्तमः ॥ ३ ॥ सर्वः
शर्वः शिवः स्थाणुर्भूतादिर्निधिरव्ययः ॥ संभ
वो भावनो भर्त्ता प्रभवः प्रभुरीश्वरः ॥ ४ ॥ स्वयं
भूः शंभुरादित्यः पुष्कराक्षो महास्वनः ॥ अना
दिनिधनो धाता विधाता धातुरुत्तमः ॥ ५ ॥ अ
प्रमेयो हृषीकेशः पद्मनाभोऽमरप्रभुः ॥ विश्वक

मां मनुस्त्वष्टा स्थविष्ठः स्थविरो ध्रुवः ॥ ६ ॥ अ
ग्राह्यः शाश्वतः कृष्णो लोहिताक्षः प्रतर्दनः ॥ प्र
भूतस्त्रिककुब्धाम पवित्रं मंगलं परम् ॥ ७ ॥ ई
शानः प्राणदः प्राणो ज्येष्ठः श्रेष्ठः प्रजापतिः ॥
हिरण्यगर्भो भूगर्भो माधवो मधुसूदनः ॥ ८ ॥
ईश्वरो विक्रमी धन्वी मेधावी विक्रमः क्रमः ॥
अनुत्तमो दुराधर्षः कृतज्ञः कृतिरात्मवान् ॥ ९ ॥
सुरेशः शरणं शर्म विश्वरेता प्रजाभवः ॥ अहः
संवत्सरो व्यालः प्रत्ययः सर्वदर्शनः ॥ १० ॥

अजः सर्वेश्वरः सिद्धः सिद्धिः सर्वादिरच्युतः ॥
वृषाकपिरमेयात्मा सर्वयोगविनिःसृतः ॥ ११ ॥
वसुर्वसुमनाः सत्यः समात्मा संमितः समः ॥
अमोघः पुंडरीकाक्षो वृषकर्मा वृषाकृतिः ॥ १२ ॥
रुद्रो बहुशिरा बभ्रुर्विश्वयोनिः शुचिश्रवाः ॥
अमृतः शाश्वतः स्थाणुर्वरारोहो महातपाः ॥
॥ १३ ॥ सर्वगः सर्वविद्भानुर्विष्वक्सेनो जनार्द्द
नः ॥ वेदो वेदविदव्यंगो वेदांगो वेदवित्कविः ॥
॥ १४ ॥ लोकाध्यक्षः सुराध्यक्षो धर्माध्यक्षः कृ

ताकृतः ॥ चतुरात्मा चतुर्व्यूहश्चतुर्दंष्ट्रश्चतुर्भुजः ॥ १५ ॥ भ्राजिष्णुर्भोजनं भोक्ता सहिष्णुर्जगदादिजः ॥ अनघो विजयो जेता विश्वयोनिः पुनर्वसुः ॥ १६ ॥ उपेंद्रो वामनः प्रांशुरमोघः शुचिरूर्जितः ॥ अतींद्रः संग्रहः सर्गो धृतात्मा नियमो यमः ॥ १७ ॥ वेद्यो वैद्यः सदायोगी वीरहा माधवो मधुः ॥ अतींद्रियो महामायो महोत्साहो महाबलः ॥ १८ ॥ महाबुद्धिर्महावीर्यो महाशक्तिर्महाद्युतिः ॥ अनिर्देश्यवपुः श्रीमानमेया

तमा महाद्रिधृक्॥१९॥ महेष्वासो महीभर्ता श्री
निवासः सतां गतिः ॥ अनिरुद्धः सुरानंदो गोविं
दो गोविदांपतिः ॥ २० ॥ मरीचिर्दमनो हंसः सु
पर्णो भुजगोत्तमः ॥ हिरण्यनाभः सुतपाः पद्म
नाभः प्रजापतिः ॥ २१ ॥ अमृत्युः सर्वदृक् सिं
हः संधाता संधिमान् स्थिरः ॥ अजो दुर्मर्षणः
शास्ता विश्रुतात्मा सुरारिहा ॥ २२ ॥ गुरुर्गुरु
तमो धाम सत्यः सत्यपराक्रमः ॥ निमिषोऽनि
मिषः स्रग्वी वाचस्पतिरुदारधीः ॥ २३ ॥ अग्र

णीर्ग्रामणीः श्रीमान्न्यायो नेता समीरणः ॥ स
हस्रमूर्द्धा विश्वात्मा सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥
॥ २४ ॥ आवर्त्तनो निवृत्तात्मा संवृत्तः संप्रमर्द
नः ॥ अहः संवर्त्तको वन्हिरनिलो धरणीधरः ॥
॥ २५ ॥ सुप्रसादः प्रसन्नात्मा विश्वधृग्विश्वभु
ग्विभुः ॥ सत्कर्त्ता सत्कृतः साधुर्ज्जन्हुर्नारायणो
नरः ॥ २६ ॥ असंख्येयोऽप्रमेयात्मा विशिष्टः
शिष्टकृच्छुचिः ॥ सिद्धार्थः सिद्धसंकल्पः सिद्धि
दः सिद्धिसाधनः ॥ २७ ॥ वृषाही वृषभो विष्णु

वृषपर्वा वृषोदरः ॥ वर्धनो वर्द्धमानश्च विविक्तः श्रुतिसागरः ॥ २८ ॥ सुभुजो दुर्धरो वाग्मी महेंद्रो वसुदो वसुः ॥ नैकरूपो वृहद्रूपः शिपिविष्टः प्रकाशनः ॥ २९ ॥ ओजस्तेजो द्युतिधरः प्रकाशात्मा प्रतापनः ॥ ऋद्धः स्पष्टाक्षरो मंत्रश्चंद्रांशुर्भास्करद्युतिः ॥ ३० ॥ अमृतांशूद्भवो भानुः शशबिंदुः सुरेश्वरः ॥ औषधं जगतःसेतुः सत्यधर्मपराक्रमः ॥ ३१ ॥ भूतभव्यभवन्नाथः पवनः पावनोनलः ॥ कामहा कामकृत्कांतः कामः कामप्रदः प्र

मुः ॥ ३२ ॥ युगादिकृद्युगावर्तो नैकमायो महा
शनः ॥ अदृश्यो व्यक्तरूपश्च सहस्रजिदनंतजि
त् ॥ ३३ ॥ इष्टो विशिष्टः शिष्टेष्टः शिखंडी नहु
षो वृषः ॥ क्रोधहा क्रोधकृत्कर्ता विश्वबाहुर्महीध
रः ॥ ३४ ॥ अच्युतः प्रथितः प्राणः प्राणदो वा
सवानुजः ॥ अपांनिधिरधिष्ठानमप्रमत्तः प्रतिष्ठि
तः ॥ ३५ ॥ स्कंदः स्कंदधरो धुर्यो वरदो वायुवाह
नः ॥ वासुदेवो बृहद्भानुरादिदेवः पुरंदरः ॥ ३६ ॥
अशोकस्तारणस्तारः शूरः शौरिर्जनेश्वरः ॥ अनु

कूलः शतावर्त्तः पद्मी पद्मनिभेक्षणः ॥ ३७ ॥ प
द्मनाभोऽरविंदाक्षः पद्मगर्भः शरीरभृत् ॥ महर्द्धि
र्ऋद्धो वृद्धात्मा महाक्षो गरुडध्वजः ॥ ३८ ॥ अ
तुलः शरभो भीमः समयज्ञो हविर्हरिः ॥ सर्वलक्ष
णलक्षण्यो लक्ष्मीवान् समितिंजयः ॥ ३९ ॥ वि
क्षरो रोहितो मार्गो हेतुर्दामोदरः सहः ॥ महीध
रो महाभागो वेगवानमिताशनः ॥ ४० ॥ उद्भवः
क्षोभणो देवः श्रीगर्भः परमेश्वरः ॥करणं कारणं
कर्ता विकर्ता गहनो गुहः ॥ ४१ ॥ व्यवसायो व्य

वस्थानः संस्थानः स्थानदो ध्रुवः ॥ परर्द्धिः परमः
स्पष्टस्तुष्टः पुष्टः शुभेक्षणः ॥ ४२ ॥रामो विरामो
विरजो मार्गो नेयो नयोऽनयः ॥वीरः शक्तिमतां
श्रेष्ठो धर्मो धर्मविदुत्तमः ॥ ४३ ॥ वैकुंठः पुरुषः
प्राणः प्राणदः प्रणवः पृथुः ॥ हिरण्यगर्भः शत्रुघ्नो
व्याप्तो वायुरधोक्षजः ॥ ४४॥ ऋतुः सुदर्शनः का
लः परमेष्ठी परिग्रहः ॥ उग्रः संवत्सरो दक्षो वि
श्रामो विश्वदक्षिणः ॥ ४५ ॥ विस्तारः स्थावरः

स्थाणुः प्रमाणं बीजमव्ययम् ॥ अर्थोऽनर्थो महा

कोशो महाभोगो महाधनः ॥४६॥ अनिर्विण्णः स्थविष्ठो भूर्धर्मयूपो महामखः ॥ नक्षत्रनेमिर्नक्षत्री क्षमः क्षामः समीहनः ॥४७॥ यज्ञ इज्यो महेज्यश्च क्रतुः सत्रं सतांगतिः ॥ सर्वदर्शी विमुक्तात्मा सर्वज्ञो ज्ञानमुत्तमम् ॥ ४८॥ सुव्रतः सुमुखः सूक्ष्मः सुघोषः सुखदः सुहृत्॥ मनोहरो जितक्रोधो वीरबाहुर्विदारणः॥ ४९ ॥ स्वापनः स्ववशो व्यापी नैकात्मा नैककर्मकृत् ॥ वत्सरो वत्सलो वत्सी रत्नगर्भो धनेश्वरः॥ ५०॥ धर्मगुब्धर्मकृद्ध

र्मी सदसत् क्षरमक्षरम् ॥ अविज्ञाता सहस्रांशु
र्विधाता कृतलक्षणः ॥ ५१ ॥ गभस्तिनेमिः स
त्त्वस्थः सिंहो भूतमहेश्वरः ॥ आदिदेवो महादेवो
देवेशो देवभृद्गुरुः ॥ ५२ ॥ उत्तरो गोपतिर्गोप्ता
ज्ञानगम्यः पुरातनः ॥ शरीरभूतभृद्भोक्ता कपींद्रो
भूरिदक्षिणः ॥ ५३ ॥ सोमपोऽमृतपः सोमः पु
रुजित्पुरुसत्तमः ॥ विनयो जयः सत्यसंधो दाशा
र्हः सात्वतांपतिः ॥५४॥ जीवो विनयिता साक्षी
मुकुंदोऽमितविक्रमः ॥ अंभोनिधिरनंतात्मा महो

दधिशयोंतकः ॥ ५५॥ अजा महार्हः स्वाभाव्यो
जितामित्रः प्रमोदनः ॥ आनंदो नंदनो नंदः स
त्यधर्मा त्रिविक्रमः ॥ ५६ ॥ महर्षिः कपिलाचा
र्यः कृतज्ञो मेदिनीपतिः॥ त्रिपदस्त्रिदशाध्यक्षो म
हाशृंगः कृतांतकृत्॥५७॥महावराहो गोविंदः सुषे
णः कनकांगदी ॥गुह्यो गभीरो गहनो गुप्तश्चक्रगदा
धरः॥५८॥ वेधाः स्वांगो जितः कृष्णो दृढः संकर्ष
णोच्युतः॥वरुणो वारुणो वृक्षः पुष्कराक्षो महाम
नाः॥५९॥भगवान् भगहा नंदी वनमाली हलायु

धः॥आदित्यो ज्योतिरादित्यः सहिष्णुर्गतिसत्त
मः॥६०॥सुधन्वा खंडपरशुर्दारुणो द्रविणप्रदः॥
दिवस्पृक्सर्वदृग्व्यासो वाचस्पतिरयोनिजः॥६१
त्रिसामा सामगः साम निर्वाणं भेषजं भिषक्॥
संन्यासकृच्छमः शांतो निष्ठा शांतिः परायणः
॥६२॥ शुभांगः शांतिदः स्रष्टा कुमुदः कुवले
शयः॥ गोहितो गोपतिर्गोप्ता वृषभाक्षो वृषप्रियः
॥ ६३ ॥ अनिवर्ती निवृत्तात्मा संक्षेप्ता क्षेमकृ
च्छिवः॥ श्रीवत्सवक्षाः श्रीवासः श्रीपतिः श्रीम

तांवरः ॥ ६४ ॥ श्रीदः श्रीशः श्रीनिवासः श्री
निधिः श्रीविभावनः ॥ श्रीधरः श्रीकरः श्रेयः
श्रीमाँल्लोकत्रयाश्रयः ॥ ६५ ॥ स्वक्षः स्वंगः शता
नंदो नंदिर्ज्योतिर्गणेश्वरः ॥ विजितात्मा विधे
यात्मा सत्कीर्तिश्छिन्नसंशयः ॥ ६६ ॥ उदीर्णः
सर्वतश्चक्षुरनीशः शाश्वतः स्थिरः॥ भूशयो भूष
णो भूतिर्विशोकः शोकनाशनः ॥ ६७ ॥ अर्चि
ष्मानर्चितः कुंभो विशुद्धात्मा विशोधनः ॥ अ
निरुद्धोऽप्रतिरथः प्रद्युम्नोऽमितविक्रमः ॥ ६८ ॥

कालनेमिनिहा वीरः शौरिः शूरजनेश्वरः ॥त्रि
लोकात्मा त्रिलोकेशः केशवः केशिहा हरिः ॥
॥ ६९ ॥ कामदेवः कामपालः कामी कांतःकृता
गमः ॥ अनिर्देश्यवपुर्विष्णुर्वीरोऽनंतो धनंजयः॥
॥ ७० ॥ ब्रह्मण्यो ब्रह्मकृद्ब्रह्मा ब्रह्म ब्रह्मविवर्ध
नः ॥ ब्रह्मविद्ब्राह्मणो ब्रह्मी ब्रह्मज्ञो ब्राह्मणप्रि
यः ॥ ७१ ॥ महाक्रमो महाकर्मा महातेजा म
होरगः ॥महाक्रतुर्महायज्वा महायज्ञो महाहविः
॥ ७२॥ स्तव्यः स्तवप्रियः स्तोत्रं स्तुतिः स्तोता

रणप्रियः ॥ पूर्णः पूरयिता पुण्यः पुण्यकीर्तिरनामयः॥ ७३ ॥ मनोजवस्तीर्थकरो वसुरेता वसुप्रदः ॥ वसुप्रदो वासुदेवो वसुर्वसुमना हविः ॥ ॥ ७४ ॥ सद्गतिः सत्कृतिः सत्ता सद्भूतिः सत्परायणः ॥ शूरसेनो यदुश्रेष्ठः सन्निवासः सुयामुनः ॥ ७५ ॥ भूतावासो वासुदेवः सर्वासुनिलयोऽनलः ॥ दर्पहा दर्पदो दृप्तो दुर्धरोऽथापराजितः ॥ ७६ ॥ विश्वमूर्तिर्महामूर्तिर्दीप्तमूर्तिरमूर्तिमान् ॥ अनेकमूर्तिरव्यक्तः शतमूर्तिः शताननः

॥ ७७ ॥ एको नैकः सवः कः किं यत्तत्पदमनुत्तमम् ॥ लोकबंधुर्लोकनाथो माधवो भक्तवत्सलः ॥ ७८ ॥ सुवर्णवर्णो हेमांगो वरांगश्चंदनांगदी ॥ वीरहा विषमः शून्यो धृताशीरचलश्चलः ॥ ७९ ॥ अमानी मानदो मान्यो लोकस्वामी त्रिलोकधृक् ॥ सुमेधा मेधजो धन्यः सत्यमेधा धराधरः ॥ ॥ ८० ॥ तेजो वृषो द्युतिधरः सर्वशस्त्रभृतांवरः॥ प्रग्रहो निग्रहो व्यग्रो नैकशृंगो गदाग्रजः ॥ ८१ ॥ चतुर्मूर्तिश्चतुर्बाहुश्चतुर्व्यूहश्चतुर्गतिः ॥ चतुरात्मा

चतुर्भावश्चतुर्वेदविदेकपात् ॥ ८२ ॥ समावर्तो निवृत्तात्मा दुर्जयो दुरतिक्रमः ॥ दुर्लभो दुर्गमो दुर्गो दुरावासो दुरारिहा ॥ ८३ ॥ शुभांगो लोकसारंगः सुतंतुस्तंतुवर्द्धनः॥इंद्रकर्मा महाकर्मा कृतकर्मा कृतागमः ॥ ८४ ॥ उद्भवः सुंदरः सुंदो रत्ननाभः सुलोचनः ॥ अर्को वाजसनःशृंगी जयंतः सर्वविज्जयी ॥ ८५॥ सुवर्णबिंदुरक्षोभ्यः सर्ववागीश्वरेश्वरः ॥ महाह्रदो महागर्तो महाभूतो महानिधिः ॥ ८६ ॥ कुमुदः कुंदरःकुंदः पर्जन्यः

पावनोऽनिलः ॥ अमृताशोऽमृतवपुः सर्वज्ञः सर्व
तोमुखः ॥ ८७ ॥ सुलभः सुव्रतः सिद्धः शत्रुजि
च्छत्रुतापनः ॥ न्यग्रोधोदुंबरोश्वत्थश्चाणूरांध्रनि
षूदनः ॥ ८८ ॥ सहस्रार्चिः सप्तजिह्वः सप्तैधाः
सप्तवाहनः॥ अमूर्तिरनघोऽचिंत्यो भयकृद्भयना
शनः ॥ ८९ ॥ अणुर्बृहत्कृशः स्थूलो गुणभृन्नि
र्गुणो महान् ॥ अधृतः स्वधृतः स्वास्यः प्राग्वं
शो वंशवर्द्धनः ॥ ९० ॥ भारभृत्कथितो योगी यो
गीशः सर्वकामदः ॥ आश्रमः श्रमणः क्षामः सु

वि० १५

पर्णो वायुवाहनः ॥ ९१ धनुर्धरो धनुर्वेदो दं
डो दमयिता दमः ॥ अपराजितः सर्वसहो नि
यंता नियमो यमः ॥ ९२ ॥ सत्त्ववान्सात्त्विकः
सत्यः सत्यधर्मपरायणः ॥ अभिप्रायः प्रियार्हो
र्हः प्रियकृत्प्रीतिवर्धनः ॥ ९३ ॥ विहायसगति
र्ज्योतिः सुरुचिर्हुतभुग्विभुः ॥ रविर्विरोचनः सू
र्यः सविता रविलोचनः ॥ ९४ ॥ अनंतो हुत
भुग् भोक्ता सुखदो नैकजोऽग्रजः ॥ अनिर्विण्णः
सदामर्षी लोकाधिष्ठानमद्भुतः ॥९५॥ सनात्स

स० १५

नातनतमः कपिलः कपिरव्ययः ॥ स्वस्तिदः स्व
स्तिकृत्स्वस्ति स्वस्तिभुक् स्वस्तिदक्षिणः॥१६॥
अरौद्रः कुंडली चक्री विक्रम्यूर्जितशासनः ॥ श
ब्दातिगः शब्दसहः शिशिरः शर्वरीकरः ॥ १७ ॥
अक्रूरः पेशलो दक्षो दक्षिणः क्षमिणांवरः ॥ वि
द्वत्तमो वीतभयः पुण्यश्रवणकीर्तनः ॥ १८ ॥ उ
त्तारणो दुष्कृतिहा पुण्यो दुःस्वप्ननाशनः ॥ वी
रहा रक्षणः संतो जीवनः पर्यवस्थितः ॥१९॥
अनंतरूपोनंतश्रीर्जितमन्युर्भयापहः ॥ चतुरस्रो

गभीरात्मा विदिशो व्यादिशो दिशः ॥ १०० ॥
अनादिर्भूर्भुवो लक्ष्मीः सुवीरो रुचिरांगदः ॥ ज
ननो जनजन्मादिर्भीमो भीमपराक्रमः॥१०१॥
आधारनिलयो धाता पुष्पहासः प्रजागरः ॥ ऊ
र्ध्वगः सत्पथाचारः प्राणदः प्रणवः पणः ॥ २ ॥
प्रमाणं प्राणनिलयः प्राणभृत्प्राणजीवनः ॥ त
त्वं तत्त्वविदेकात्मा जन्ममृत्युजरातिगः ॥ ३ ॥
भूर्भुवः स्वस्तरुस्तारः सविता प्रपितामहः ॥ य
ज्ञो यज्ञपतिर्यज्वा यज्ञांगो यज्ञवाहनः ॥ ४ ॥ य

ज्ञभृद्यज्ञकृद्यज्ञी यज्ञभुग्यज्ञसाधनः ॥ यज्ञांतकृद्य
ज्ञगुह्यमन्नमन्नाद एव च ॥ ५ ॥ आत्मयोनिः
स्वयंजातो वैखानःसामगायनः ॥ देवकीनंदनः
स्रष्टा क्षितीशः पापनाशनः ॥ ६ ॥ शंखभृन्नंद
की चक्री शार्ङ्गधन्वा गदाधरः ॥ रथांगपाणिरक्षो
भ्यः सर्वप्रहरणायुधः ॥ १०७ ॥ सर्वप्रहरणायुध
ॐनम इति ॥ इतीदं कीर्त्तनीयस्य केशवस्य म
हात्मनः ॥ नाम्नां सहस्रं दिव्यानामशेषेण प्रकी
र्तितम् ॥ ८ ॥ य इदं शृणुयान्नित्यं यश्चापि परि

कीर्तयेत् ॥ नाशुभं प्राप्नुयात् किंचित् सोऽमुत्रेह च मानवः ॥९॥ वेदांतगो ब्राह्मणः स्यात्क्षात्रियो विजयी भवेत्॥वैश्यो धनसमृद्धः स्याच्छूद्रःसुखमवाप्नुयात्॥१०॥धर्मार्थी प्राप्नु याद्धर्ममर्थार्थी चार्थमाप्नुयात् ॥ कामानवाप्नुयात्कामी प्रजार्थी प्राप्नुयात्प्रजाः ॥ ११ ॥ भक्तिमान्यः सदोत्थाय शुचिस्तद्गतमानसः॥सहस्रं वासुदेवस्य नाम्नामेतत् प्रकीर्तयेत् ॥ १२ ॥ यशः प्राप्नोति विपुलं ज्ञातिप्राधान्यमेव च ॥ अचलां श्रियमाप्नोति श्रेयः

प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥१३॥ न भयं क्वचिदाप्नोति वीर्यं तेजश्च विंदति ॥ भवत्यरोगो द्युतिमान्बलरूपगुणान्वितः ॥ १४ ॥ रोगार्तो मुच्यते रोगाद्बद्धो मुच्येत बंधनात्॥भयान्मुच्येत भीतस्तु मुच्येतापन्न आपदः॥ १५॥दुर्गाण्यतितरत्याशु पुरुषः पुरुषोत्तमम् ॥स्तुवन्नामसहस्रेण नित्यं भक्तिसमन्वितः ॥ १६ ॥ वासुदेवाश्रयो मर्त्यो वासुदेवपरायणः ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा याति ब्रह्म सनातनम् ॥ १७ ॥ न वासुदेवभक्तानामशुभं विद्यते

क्वचित् ॥ जन्ममृत्युजराव्याधिभयं नैवोपजायते ॥ ११८ ॥ इमं स्तवमधीयानः श्रद्धाभक्तिसमन्वितः ॥ युज्येतात्मसुखक्षांतिश्रीधृतिस्मृतिकीर्तिभिः ॥ ११९ ॥ न क्रोधो न च मात्सर्यं न लोभो नाशुभा मतिः ॥ भवंति कृतपुण्यानां भक्तानां पुरुषोत्तमे ॥ १२० ॥ द्यौःसचंद्रार्कनक्षत्रा खं दिशो भूर्महोदधिः ॥ वासुदेवस्य वीर्येण विधृतानि महात्मनः ॥ २१ ॥ ससुरासुरगंधर्वं सयक्षोरगराक्षसम् ॥ जगद्वशे वर्ततेदं कृष्णस्य सचराचर

म् ॥२२॥इंद्रियाणि मनो बुद्धिः सत्त्वं तेजो बलं धृतिः ॥ वासुदेवात्मकान्याहुः क्षेत्रं क्षेत्रज्ञ एव च ॥ २३॥ सर्वागमानामाचारः प्रथमं परिकल्पते॥ आचारप्रभवो धर्मो धर्मस्य प्रभुरच्युतः ॥ २४ ॥ ऋषयः पितरो देवा महाभूतानि धातवः॥जंगमा जंगमं चेदं जगन्नारायणोद्भवम् ॥२५॥ योगो ज्ञानं तथा सांख्यं विद्याः शिल्पादिकर्म च ॥ वेदाः शास्त्राणि विज्ञानमेतत्सर्वं जनार्दनात् ॥ २६ ॥ एको विष्णुर्महद्भूतं पृथग्भूतान्यनेकशः ॥ त्रीं

ल्लोकान्व्याप्य भूतात्मा भुंक्ते विश्वभुगव्ययः ॥
॥ २७ ॥ इमं स्तवं भगवतो विष्णोर्व्यासेन कीर्ति
तम् ॥ पठेद्य इच्छेत्पुरुषः श्रेयः प्राप्तं सुखानि च
॥२८॥ विश्वेश्वरमजं देवं जगतः प्रभवाप्ययम् ॥
भजंति ये पुष्कराक्षं न ते यांति पराभवम्॥२९॥
अर्जुन उवाच ॥ ॥ पद्मपत्र विशालाक्ष पद्मना
भ सुरोत्तम॥भक्तानामनुरक्तानां त्राता भव जना
र्दन ॥ १३०॥ श्रीभगवानुवाच ॥ यो मां नामस
हस्रेण स्तोतुमिच्छति पांडव॥सोहमेकेन श्लोके

न स्तुत एव न संशयः ॥ ३१ ॥ नमोस्त्वनंताय सहस्रमूर्तये सहस्रपादाक्षिशिरोरुबाहवे ॥ सहस्रनाम्ने पुरुषाय शाश्वते सहस्रकोटीयुगधारिणे नमः ॥३२॥ नमःकमलनाभाय नमस्ते जलशायिने ॥ नमस्ते केशवानंत वासुदेव नमोस्तुते ॥ ॥ ३३॥ वासनाद्वासुदेवस्य वासितं भुवनत्रयम् ॥ सर्वभूतनिवासोसि वासुदेव नमोस्तुते ॥ ३४ ॥ नमो ब्रह्मण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च ॥ जगद्धिताय कृष्णाय गोविंदाय नमोनमः ॥ ३५ ॥

आकाशात्पतितं तोयं यथा गच्छति सागरम् ॥
सर्वदेवनमस्कारः केशवं प्रति गच्छति ॥ ३६ ॥
एष निष्कंटकः पंथा यत्र संपूज्यते हरिः ॥ कुपथं
तं विजानीयाद्गोविंदरहितागमम् ॥ ३७ ॥ सर्ववे
देषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु यत्फलम् ॥ तत् फलं स
मवाप्नोति स्तुत्वा देवं जनार्दनम् ॥३८॥ यो नरः
पठते नित्यं त्रिकालं केशवालये ॥ द्विकालमेक
कालं वा क्रूरं सर्वं व्यपोहति ॥ ३९ ॥ दह्यंते रि
पवस्तस्य सौम्याः सर्वे सदा ग्रहाः॥विलीयंते च

पापानि स्तवे ह्यस्मिन्प्रकीर्तिते ॥ १४० ॥ येन ध्यातः श्रुतो येन येनायं पठितः स्तवः ॥ दत्तानि सर्वदानानि सुराः सर्वे समर्चिताः ॥ ४१ ॥ इह लोके परे वापि न भयं विद्यते क्वचित् ॥ नाम्नां सहस्रं योऽधीते द्वादश्यां मम संनिधौ॥४२॥ स निर्दहति पापानि कल्पकोटिशतानि च ॥ अश्वत्थसन्निधौ पार्थ कृत्वा मनसि केशवम् ॥ ४३ ॥ पठेन्नामसहस्रं तु गवां कोटिफलं लभेत् ॥ शिवालये पठेन्नित्यं तुलसीवनसंस्थितः ॥ ४४ ॥ नरो

मुक्तिमवाप्नोति चक्रपाणेर्वचो यथा । ब्रह्महत्यादिकं पापं सर्वं सद्यो विनश्यति ॥ १४५ ॥ ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते शतसहस्रसंहितायां वैयासिक्यां आनुशासनिके पर्वणि दानधर्मे भीष्मयुधिष्ठिरसंवादे श्रीविष्णोर्दिव्यसहस्रनामस्तोत्रं समाप्तम् ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ ॥छ॥



पारा तो १
सीसा तो १
सुर्मा तो ५
कपूर रत्ती ५

पारदं सीसकं तुल्यं अंजनं द्विगुणं
भवेत ईषत्कर्पूरकं देयम् अंजनं
नामृतं

स०

इति

विष्णुसहस्रनाम

समाप्तम् ।